

ρύνετε τόσο ώστε να προσλάβει την μορφή ενός συλλογικού πνευματικού έργου με πολύπλευρες εκδηλώσεις στις οποίες συμμετέχουν άξιοι μαθητές και συνεργάτες σας. Ίδρύσατε την Έλληνική Έταιρεία Φιλοσοφικών Μελετών και το διεθνές περιοδικό «Διοτίμα» που αριθμεί 12 έτη επιτυχοῦς βίου. Επίσης το Ίδρυμα Έρευνας και Έκδόσεων Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, καθώς και το Corpus τῶν Νεοελλήνων Φιλοσόφων που αριθμεί 20 σχεδόν χρόνια ζωής. Συμμετέχετε, επίσης, στην ίδρυση και λειτουργία διεθνῶν εταιρειῶν φιλοσοφίας. Έχετε διδάξει σε πολλά ξένα Πανεπιστήμια. Καταλαμβάνετε, τώρα, έπαξίως την Έδρα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν εὔχομαι νὰ διοχετευθεῖ ὁλόκληρος ὁ ἐνθουσιασμός σας, ἡ αἰσιοδοξία σας, ἡ πίστη σας στὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες πὸν συνοδεύουν τὴν ἀκατάβλητη δημιουργικὴ σας προσπάθεια.

Εἶμαι ἰδιαίτερα εὐτυχής, κύριε Συνάδελφε καὶ ἀγαπητὲ Φίλε, διότι μοῦ ἔλαχε ἡ τιμὴ νὰ Σᾶς πῶ τὸ καλῶς ὀρίσατε στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ίδρυμα τῆς Χώρας.

ΚΑΙΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας, Κύριοι Συνάδελφοι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Οἱ φιλόφρονες λόγοι Σας, Κύριε Πρόεδρε, καὶ ἡ τόσο τιμητικὴ γιὰ μένα παρουσίαση τοῦ ἔργου μου ἀπὸ τὸν συνάδελφο φίλο κ. Γεώργιο Βλάχο βρίσκουν στὴν συνείδησή μου βαθύτατην ἀπήχηση. Ἀνταποκρίνομαι πρὸς ἀμφοτέρω ἀτὰ τὰ ἐρεθίσματα μὲ τὴν συναίσθηση πὸς κορυφώνεται, κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτήν, ἡ συγκίνησή μου γιὰ τὴν ἔκβαση μιᾶς διαδικασίας πὸν ἔδικαίωσε τὶς μέχρι τώρα ἐπιστημονικὲς προσπάθειες, καὶ πὸν μὲ φέρνει σήμερα στὸ βῆμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἐπισήμως τὸ Σῶμα ἐπειδὴ μὲ περιέλαβε στὶς δυνάμεις του, διαβεβαιώνοντάς το πὸς δὲν σκοπεύω νὰ παύσω ἐργαζόμενος, μὲ τὸν ἴδιο μέχρι τώρα ρυθμὸ, στὸν ἐπιστημονικὸ τομέα τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν, μὲ πάθος βιωματικὸ ὅσο καὶ μὲ νηφαλιότητα στοχασμοῦ, ἐκαλλιέργησα.

Ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω ἰδιαίτερα πόσο εἶμαι εὐγνώμων στὸν κ. Βλάχο ὁ ὁποῖος, παρουσιάζοντάς με σήμερα, δὲν στάθηκε ἀπλῶς σὲ μιὰν ἀνάλυση τοῦ ἔργου μου, ἀλλὰ ἐπροχώρησε ὡς μιὰν πολυδιάστατη συνθετικὴ σύλληψη τοῦ προσώπου μου. Ἀγαπητὲ συνάδελφε καὶ συμπαραστάτη, ἀδιάκοπα ἀπὸ τὴν ἀξέχαστη περίοδο τῶν παραλλήλων πρυτανειῶν μας, αἰσθάνομαι ἀπόψε τὴν αἰδῶ τῆς κατὰ Πλωτῖνον ἐκδύ-

σεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοὺς ἐπαλλήλους χιτῶνες ποὺ τὴν ἐκάλυπταν. Ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ὁ ἴδιος ἀποκρύπτει, ἔγραψε ὁ *André Malraux*. Ἀκόμη καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τείνει νὰ δημιουργήσῃ ἓνα πρόσωπο τὸ ὁποῖον ἀρέσκειται νὰ ἐπιδεικνύει στοὺς ἄλλους. Ἐσεῖς ὅμως, γιὰ ν' ἀντιστρέψω τοὺς στίχους τοῦ Παλαμᾶ, μὲ φέρατε σήμερα κοντὰ τους ὄχι καθὼς θὰ μ' ἐλαχτάριζαν, ἀλλὰ καθὼς πράγματι εἶμαι κατὰ τὴν μύχια ἀνθρώπινην ὑπόστασή μου. Σᾶς εὐχαριστῶ μὲ πολλὴ συγκίνηση.

Ἔχω τὴν πεποίθηση πὼς ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δὲν εὐσταθεῖ νὰ εἶναι ἓνα Σῶμα ποὺ ἀπλῶς ἐπιβραβεύει τὴν πρόσκλησή μου νὰ πυκνώσω τὶς τάξεις τῶν Μελῶν τῆς τὴν ἀντιλαμβάνομαι, προσωπικά, καθὼς ἐδήλωσα κατὰ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων μου, ὡς πρόκληση ν' ἀγωνισθῶ, ἐντεινοντας ἀκόμη περισσότερο τὶς μέχρι τώρα προσπάθειές μου, ὡς ἐπιστήμονος καὶ ὡς Ἕλληνος, γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν κοινῶν ἀρχῶν τῶν ὁποίων ὅλοι ἐμφορούμεθα, ὅπως τὶς εἶχε ἐκφράσει ὁ ἐπιφανὴς προκάτοχός μου στὴν ἔδρα αὐτὴν, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, εἶναι, ὡς ἐκ τῆς συστάσεώς της, ἓνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς τεταγμένος νὰ λειτουργεῖ ὡς ἡ συμπίκνωση τῆς ἠθικῆς, τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς δημιουργικῆς συνειδήσεως τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ τὸ κατευθύνει μὲ συνέπεια καὶ μὲ σύνεση, ἔστω καὶ ἂν γι' αὐτὸ χρειάζεται, σ' ἐξαιρετικὲς βέβαια περιπτώσεις, ν' ἀνέρχεται μὲ μόχθο, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀποφασιστικότητα, τὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, ὥστε ὑπευθύνως νὰ συντελεῖ, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν πολιτικὴν ἡγεσία, στὴν ἐκάστοτε διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς πορείας, ἐπισημαίνοντας τὶς καίριες ἐνέργειες ποὺ ἀπαιτοῦνται πρὸς τοῦτο. Στὴν πραγμάτωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ συμβάλω μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις μου, καὶ μὲ ἐπίγνωση τῆς προσωπικῆς μου εὐθύνης. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς εὐθύνης μου αὐτῆς μὲ ὥθησε νὰ ἐπιλέξω ὡς θέμα τῆς ὀμιλίας μου τὸ θέμα τοῦ ἱστορικοῦ καιροῦ, ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον προτίθεμαι ν' ἀναπτύξω ἐνώπιόν Σας κατὰ τρόπον ὅσο γίνεται ἐπαγωγό. Προτιμῶ νὰ ὑπάρξουν διαφωνοῦντες ὡς πρὸς ἐμὲ ἐπειδὴ μὲ κατενόησαν ἐντελῶς, παρὰ συμφωνοῦντες ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἐβοήθησα νὰ συλλάβουν σὲ βάθος τὸν στοχασμὸ μου.

Ὡστόσο, ἀποβλέποντας στὸ νὰ προσπελάσω τὸ θέμα αὐτὸ σὲ ἐπίπεδο κατὰ τὸ δυνατόν φιλοσοφικῶς αὐστηρότερο, ἐπέλεξα ὡς μέθοδό μου τὴν φαινομενολογικὴ μέθοδο ἢ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ἀναζήτηση τῶν ἀξιολογικῶν διαστάσεων τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Διατυπώνω καὶ προσπαθῶ νὰ συγκεκριμενοποιήσω σχήματα ἀναλύσεως ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀπ' εὐθείας σύλληψη τῆς οὐσίας τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. Ἡ ὀμιλία μου χωρίζεται σὲ δύο μέρη: στὸ πρῶτο ἐκθέτω τὶς γενικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὸ θέμα μου ἐξαρτᾶται κατὰ τρόπον ἔμμεσο· στὸ δεύτερο προβαίνω σὲ ἀναλυ-

τικὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὅπως οἱ ἴδιες «εἰδοποιοῦνται», δηλαδὴ ἐξειδικεύονται, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐπὶ μέρους ἀντικειμένου μου. Τὸ θέμα μου συνδέεται πρὸς τὸν προβληματισμὸ μου τόσο γιὰ τὴν δημιουργικὴ δραστηριότητα τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀξιακὴ παρουσία τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητος μέσα στὸν κόσμο. Κανονικῶς, οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες: ἡ ἀνθρώπινη παρουσία καὶ ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση, εἶναι ἀδιαχώριστοι ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀφοῦ κανένας τους δὲν νοεῖται δίχως τὸ συμπλήρωμά του τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει νὰ συλλάβουμε τὸ ιδιαίτερο νόημα ἑκατέρου. Εἶναι ὡσὰν ὁ καθένας τους νὰ φωτίζει τὸν ἄλλον, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ, μαζὶ μ' ἐκεῖνον, ἓνα δυνάμιον ἔξω ἀπὸ τοῦ ὁποῖου τὴν λειτουργικότητα κινδυνεύει ν' ἀπολέσει κάθε αὐτοτέλεια καὶ κάθε αὐτοδύναμη σημασία. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἀνθρώπινη παρουσία οὔτε ἀνθρώπινη θὰ εἶταν οὔτε κἂν παρουσία μὲ νόημα καθ' ἑαυτήν, ἂν δὲν προϋπέθετε κατ' ἀνάγκην τὸν εἰδοποιὸν χαρακτήρα κάθε ἀνθρώπινης δραστηριότητος, συνεπῶς καὶ τῆς κατ' ἐξοχὴν δραστηριότητος τὴν ὁποῖαν ἡ ἴδια, ὡς παρουσία ἀνθρώπινη, ἐπιδέχεται, δηλαδὴ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πάλι, ἡ τελευταία αὐτὴ δὲν νοεῖται ἀφηρημένα καὶ ἀπρόσωπα, ἀλλὰ μονάχα ὡς ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπινου συγκεκριμένου, εἴτε μεμονωμένως εἴτε ὡς ἀνθρωπότητος συνολικῶς λαμβανομένου.

Ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση, ὡς συνείδηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, συνδέει τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὸν κόσμον κατὰ τρόπον ὥστε, ἀναφερόμενος στὴν κοσμικὴ πραγματικότητα, ὁ ἄνθρωπος νὰ παρέχει σ' αὐτὴν ἓνα νόημα καί, χάρις στὴν ἴδιαν αὐτὴν νοηματοδοτικὴν δραστηριότητά του, νὰ νοηματοδοτεῖται καὶ ὁ ἴδιος, νὰ λαμβάνει δηλαδὴ συνείδηση τῆς θέσεώς του μέσα στὸν κόσμον, καὶ ν' ἀξιολογεῖ, χάρις στὴν σύνδεσὴν του αὐτὴν, τόσο τὸν κόσμον ὅσο καὶ τὸν ἑαυτό του, ὡς ὑπαρξὴ ἀλλὰ καὶ ὡς συνείδηση. Ἡ συνεχὴς αὐτὴ ἀναφορὰ τῆς συνειδήσεως στὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἡ ἴδια ἀναβλύζει, καὶ στὴν ἐκτὸς τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς ὑπάρξεως πραγματικότητα, προσδίδει, ἀκριβῶς, στὴν συνείδηση τὴν ἰσχὺν τῆς ἐντάξεως τῆς ὑπάρξεως μέσα στὸν κόσμον, καὶ τῆς παρουσίας τοῦ κόσμου μέσα στὴν ὑπαρξὴ, καθὼς καὶ τῆς ἀντίστοιχης ἀποδεσμεύσεως τοῦ καθενὸς ἐκ τῶν δεδομένων αὐτῶν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Συνείδηση δηλαδὴ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου, ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση συγκροτεῖται ὡς δυναμικὸ ἀπαύγασμα τῆς πραγματικότητος τῆς ὑπάρξεως καὶ ὡς ὄργανον διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξὴ προεκτείνεται στὸν κόσμον, μὲ τὸ νὰ προβάλλεται σ' αὐτόν ἢ καί, ἀντιστρόφως, μὲ τὸ νὰ προεκτείνει ἡ ἴδια ἐκεῖνον. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἐννοήσωμε ὅτι, χάρις στὴν συνείδηση, ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὄντοτης μοναδικῆ, μεμονωμένη ἢ καὶ συλλογικῆ, δηλαδὴ ὡς ἀνθρωπότης, εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενον ἀξιολογήσεως τοῦ ἑαυτοῦ του ὄχι ἀπλῶς ὡς ἐνὸς εἶναι, ἀλλὰ ὡς ἐνὸς πλέον - εἶναι.

Ἡ αντίληψη αὐτὴ περὶ τῆς συνειδήσεως συνεπάγεται ἀναγκαστικὰ τὴν ἔννοια τῆς συνειδησιακῆς προθετικότητας: μὲ ἄλλους λόγους, ἡ συνείδηση δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως ἂν δὲν εἶναι συνείδηση ὄχι τινός, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ Husserl, ἀλλὰ συνείδηση πρὸς τι. Ἡ προθετικότης τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὸν Husserl, εἶναι μιὰ παθητικὴ συνιστώσα τῆς δυναμικῆς τῆς συστάσεως, πὺ ἰσοδυναμεῖ πρὸς μιὰν στατικότητα. Ἡ συνείδηση δηλαδὴ, σύμφωνα πρὸς τὴν ἄποψη αὐτὴν, εἶναι ἡ ἴδια ἓνα πλαίσιο ἀναμονῆς, καὶ πληροῦται ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐντός τῆς. Τὸ πρόβλημα παραμένει ὁμως, κατὰ πόσον, γιὰ τὸν Husserl, τὴν παρουσία αὐτὴν τὴν ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ συνείδηση ἢ, πρᾶγμα πιθανώτερο, τὴν ἀποδέχεται. Ἀντίθετα, καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν αντίληψη πὺ ἐξέθεσα προηγουμένως, ἡ προθετικότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀναζήτηση τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖο ἡ ἴδια ἐντάσσει κατὰ πρόληψη στὸν κόσμον τῆς, καθὼς καὶ ἐνεργοποίηση τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ μὲ τὴν ἀναγνώριση σ' αὐτὸ ὄχι ἀπλῶς ἑνὸς νοήματος, ἀλλὰ καὶ μιᾶς ὀργανικῆς θέσεως μέσα στὸ πρόγραμμα πὺ ἡ συνείδηση ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτὸ τῆς. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτὴν, ἡ παθητικότης τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποῖαν συνεπάγεται ἡ χουσερλικῆς ἐμπνεύσεως ἔννοια τῆς προθετικότητας ὑποκαθίσταται ἐδῶ ἀπὸ μιὰν ἐνεργητικότητα πὺ καθιστᾷ τὴν συνείδηση πηγὴ δραστηριότητος καὶ δημιουργίας γιὰ τὴν ὑπαρξή.

Στὸ ἐρώτημα πὺς ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν κόσμον ὡς δυὸ σταθερὲς τῆς ἴδιας συναρτήσεως, οἱ μεγάλες φιλοσοφίες, τὰ μεγάλα δηλαδὴ φιλοσοφικὰ συστήματα, ἔχουν, κατὰ διαστήματα, ἀπαντήσει μὲ τρόπο διαφορετικόν. Ὁ πλατωνισμὸς λ.χ. ἔχει ἀπαντήσει ἐπισημαίνοντας πὺς ἡ σχέση μεταξὺ συνειδήσεως καὶ κόσμου δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διατυπωθῆ ἄμεσα, ἀλλὰ μόνον μὲ ἔμμεσην ἀναφορὰ τῆς συνειδήσεως στὰ πέραν τοῦ κόσμου ὑφιστάμενα πὺ ἀποτελοῦν ἓναν κόσμον νοητὸν αὐτοτελεῖ μὲ δυὸ ἀντιστοιχίες: μιὰν στὸ ἐπίπεδο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ μιὰν στὸ ἐπίπεδο τῆς νοήσεως, δηλαδὴ τῆς ἴδιας τῆς συνειδήσεως, ἔτσι ὡστε ἡ ἀναφορὰ τῆς τελευταίας στὸν κόσμον τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος νὰ διέρχεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς νοητῆς πραγματικότητος. Στὸ πλαίσιο τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ὁ χρόνος εἶναι μιὰ «κινητὴ εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος», μιὰ αἰσθητὴ δηλαδὴ μεταβλητὴ πὺ παρακολουθεῖ τὴν ἡρεμὴ παρουσία μιᾶς σταθερᾶς νοητῆς πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀντιστοιχεῖ, καὶ ἡ ὁποῖα εἶναι τόσο παροῦσα στὴν συνείδηση ὅσο καὶ ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτὴν.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὁ ἀριστοτελισμὸς ἔχει ἀπαντήσει στὸ ἴδιο ἐρώτημα ὑποστηρίζοντας πὺς ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων δὲν εὑρίσκεται πέρ' ἀπ' αὐτά, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτά, στὴν βαθύτερη δηλαδὴ ὑπαρξή τους, μὲ ἄλλους λόγους ὅτι τὰ αἰσθητὰ πράγματα ἐμπεριέχουν ἐντός τους τὴν οὐσιαστικὴ τους πραγματικότητα, καὶ δὲν παρεντίθενται μεταξὺ τῆς συνειδήσεως μας καὶ μιᾶς πραγματικότητος ξένης πρὸς

αυτά. Στην προέκταση της θεωρήσεως αυτής, ο χρόνος είναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος πρὸς τὴν κίνηση, καὶ ὑπάρχει ἐπειδὴ αὐτὴ τὸν γεννᾷ, προϋποθέτοντάς τον.

Ὁ καντισμός, ἐξ ἄλλου, στὸ ἴδιο αὐτὸ ἐρώτημα ἔχει ἀπαντήσει δεχόμενος πῶς, ἐπειδὴ ἡ αἰσθητὴ ἄποψη τοῦ κόσμου μᾶς παρέχεται κατατετμημένη ὑπὸ μορφήν ψυχίων, ἢ συνείδησή μας εἶναι ἀνίκανη νὰ συλλάβῃ ὄχι μόνο τὴν νοητὴ του ἄποψη, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰσθητὴ του ἐμφάνιση ὡς παρουσίαν ἐνιαία: πῶς ὅ,τι ἐπιτυγχάνομε στὸν τομέα αὐτὸν ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸν ὄπλισμό τῆς συνειδήσεώς μας μὲ κατηγορίες καὶ ἐποπτεῖες· καὶ πῶς τοῦτο συνίσταται στὸ ὅτι κατασκευάζομε μόνοι μας ἕνα ὑποκατάστατο τῆς πραγματικότητος, ὑποκατάστατο τοῦ ὁποίου τὰ διάφορα τμήματα ἐπιχειροῦμε νὰ συνδέσωμε μεταξύ τους χάρις σὲ σχέσεις πού ὑποθέτομε πῶς εἶναι συνυφασμένες πρὸς τὴν οὐσία του, δηλαδὴ χάρις στοὺς ἀποκαλουμένους φυσικοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι, ὡστόσο, εἶναι ἀπλῶς προβολὲς τῆς συνειδησιακῆς μας ἐπινοητικότητος. Συναφῶς πρὸς αὐτά, ὁ χρόνος εἶναι μιὰ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη συνειδησιακὴ ἐποπτεία, ἕνα καλοῦπι στὸ ὁποῖο ἡ συνείδηση ὑποτάσσει τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὴν ἐννοήσῃ καλύτερα.

Μὲ τὴν ἰδικὴ του ἀπάντηση στὸ ἴδιο πάντα ἐρώτημα, ὁ μπεργκσονισμός ἀντιτίθεται πρὸς ὅλες τὶς προηγούμενες θεωρήσεις, ἀφοῦ γι' αὐτὸν ἡ πραγματικότης οὔτε κατατμητὴ εἶναι οὔτε μόνο ἔξω ἀπὸ μᾶς ὑπάρχει, ἀλλὰ εὐρίσκεται καὶ ἐντός μας, καὶ μάλιστα εἶναι ἐνιαία· καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς αὐτὸς τονίζεται ἀπὸ τὴν μόνην ἔγκυρη ἔκφρασή της, τὴν διάρκεια, συλληπτὴν ὄχι ἀπὸ τὴν νόσή μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνόρασή μας, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν συνειδησιακὴν ἡμῶν ἰκανότητα νὰ διεισδύωμε στὸ βάθος τῶν πραγμάτων. Ἡ νόσή μας ἀπλῶς βοηθεῖ ὄχι στὴν σύλληψη τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ στὴν πρακτικὴν ἐπέμβαση ἐπάνω σ' αὐτά. Πρὸς τὴν θεώρηση αὐτὴν συνδέεται ἡ μπεργκσονικὴ θεωρία περὶ χρόνου ὡς κατασκευάσματος τῆς νοήσεως, τὸ ὁποῖο συνδυάζει τὴν κινητικότητα τῆς διάρκειας πρὸς τοῦ χώρου τὸ διαιρετόν. Ἄν, μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ χρόνου, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἀλλοιώνεται ἡ πραγματικότης, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπιτυγχάνεται καὶ ἐπισπεύδεται ἀπὸ τὴν συνείδηση καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἀποτελεσματικὴ ὑπέρβαση τῶν δυσχερειῶν τὶς ὁποῖες ἡ ἴδια ἡ πραγματικότης ἐμφανίζει, ὑπέρβαση γιὰ τῆς ὁποίας τὴν ἐπίτευξη ὁ Descartes εἶχε παλαιότερα ὑποδείξει τὴν ἀναλυτικὴν, ἢ μᾶλλον τὴν κατατμητικὴν, μέθοδο. Ἡ κατάτμηση λοιπὸν τοῦ κόσμου, ὅσο ἀπελπιστικὴ καὶ ἂν εἶναι, κατὰ τὸν Kant, γιὰ κάθε προσπάθεια νὰ τὸν ἐννοήσωμε, εἶναι, ἀντιστρόφως, κατὰ τὸν Bergson, ἡ μόνη μέθοδος πού ὀδηγεῖ, συνήθως, ἀλλ' ἀλάνθαστα ἂν ὄχι στὴν σύλληψη καὶ στὴν κατανοητικὴν βίωση τοῦ πραγματικοῦ, τοῦλάχιστον στὴν πρακτικὴν του κάρπωση, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν βίωσή του τὴν ὁποίαν ἐπιτρέπει ἡ ἐνόραση.

Γιὰ τὴν φαινομενολογίαν, τέλος, τόσο ὑπὸ τὴν αὐστηρήν, ὅσο καὶ ὑπὸ

τὴν ὑπαρξιακὴ καὶ τὴν δομοκρατικὴ τῆς διάστασι, ἀπὸ τοὺς παράγοντες τοῦ δυνάμου κόσμος-συνείδηση, σημασία ἔχει κυρίως ὁ παράγων συνείδηση, γιατί μόνο ἐκεῖνος παρέχει τὸ νόημα τοῦ δυνάμου αὐτοῦ. Τοῦτο δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ ἐπιστροφή σὲ μὴν ἀπλοϊκὴν ἀυλοκρατία, ὅπως ἐκείνη τοῦ Berkeley λ.χ., ἢ σ' ἓναν ὑποκειμενισμό τύπου καντιανοῦ, ἀλλά, ἀντιθέτως, ὑπογράμμιση τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων πού εἶναι δυνατόν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν αὐθεντικώτερη νοηματοδότηση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν συνείδηση. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς σχέσεως μεταξὺ συνειδήσεως καὶ κόσμου, ὁ χρόνος εἶναι ὁ στίβος ὅπου ἡ συνείδηση ἀγωνίζεται νὰ ὀλοκληρωθῆ, καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ ἐκεῖνο βάθος ἐπὶ τοῦ ὁποίου προβαλλόμενα τὰ βιώματά μας ἐξαντικειμενίζονται.

Εἶναι προφανὲς πῶς, ὅσο καὶ ἂν ἀπέχουν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ φιλοσοφικὲς αὐτὲς θεωρήσεις τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως μεταξὺ κοσμικῆς πραγματικότητος καὶ συνειδήσεως, καθὼς καὶ οἱ θεωρήσεις περὶ τοῦ χρόνου, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχῶς συνδέονται πρὸς αὐτὲς, δὲν ἀφίστανται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν γενικὴν ἀντίληψη πού ἐπικρατεῖ σήμερα στὴν ἐπιστήμη, καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ χρόνος στερεῖται οὐσίας, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἓνα πρόσχημα, ἓνα μέσον μετρήσεως – πολλοὶ θὰ ἔλεγαν: ἓνα ὥρολόγιο τὸ ὁποῖο, καλὰ-καλά, δὲν συμπεριφέρεται κἂν μὲ σωστὸν πάντοτε τρόπο, ἀλλὰ ὑπόκειται σ' ἐπιταχύνσεις καὶ σ' ἐπιβραδύνσεις, τόσο ὥστε νὰ μὴν εἶναι ἄξιο τῆς ἐμπιστοσύνης μας γιὰ ὅτιδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ μᾶς ὑπενθυμίζει, τὸ πολύ, τὴς συναντήσεις μας, νὰ μᾶς χρησιμεύει δηλαδή, στὸ ἐπίπεδο τῆς καθημερινότητος, ὅπως, ἄλλωστε, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, καὶ ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία, ἔξω, ἀκριβῶς, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς καθημερινότητος, θεωρεῖται ἄκυρος.

Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐχερῶς πῶς αὐτὸ πού ὁ Πλάτων ὀνομάζει «κινητὴν εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος» εἶναι τόσο κινητὸ καὶ ἐπιδεκτικὸ παραμορφωτικῶν ἀλλοιώσεων, ὥστε νὰ μὴν ἔχει κἂν τὴν δομὴ τῆς: ἐξ ὀρισμοῦ, βέβαια, δὲν ταυτίζεται πρὸς ἐκείνην· ἀλλὰ καί, ἀναλυόμενο, ἀποκαλύπτεται πῶς οὔτε κἂν εἰκόνα τῆς εἶναι. Κάτι παρόμοιο ἀπέδειξε ὁ Bergson κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ χρόνος εἶναι ἔννοια νόθος: ἔχει τὸν ρευστὸ χαρακτήρα τῆς διαρκείας καὶ τὸν κατατμητὸ χαρακτήρα τοῦ χώρου, δίχως νὰ μοιράζεται μαζί τους τὴν πραγματικότητά τους. Ὡστόσο, ἡ ἀλλοιωμένη αὐτὴ ἰδέα τοῦ χρόνου ἔχει σχεδὸν ἀνεξίτηλα ἐπιβληθῆ στίς συνειδήσεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Newton. Θὰ χρειασθῆ πολλὴ προσπάθεια ὥστε ἡ ἀντίληψη αὐτὴ νὰ ἐκριζωθῆ ἀπὸ τὴς περιοχὲς στίς ὁποῖες ἔχει ἀνεύρει τὸ τελικὸ τῆς καταφύγιο. Εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ ἐγκατασταθοῦμε μέσα στὴν αἰωνιότητα. Ὅσο ὅμως διστάζομε νὰ τὸ πράξομε τηλεσιδίκως, ἄς ἐπιδιώκωμε τοῦλάχιστον νὰ διατελοῦμε ἐγκατεστημένοι αὐθεντικῶς στὴν περιοχὴ τοῦ προσωρινοῦ· καὶ διὰ τοῦ ὅρου «αὐθεντικῶς» ἐννοῶ τὴν συνείδηση τῶν ἀπωτάτων συνεπειῶν τῆς ἐπιλογῆς μας.

Ὁ νευτώνειος χρόνος, ὑπὸ τὴν ἀπλοϊκὴ μορφή τὴν ὁποίαν αὐτὸς προσλαμβάνει στὴν συνείδηση τῆς καθημερινότητός μας, νοεῖται ὡς μιὰ εὐθεῖα. Στὴν ἴδιαν ὁμως τάξη ἰδεῶν τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ θεωρήσωμε τὸν χρόνο ὡς ἕναν δρόμο ἢ ὡς μιὰν σήραγγα ὅπου πορευόμεθα, καὶ πού εὐρίσκεται σὲ σχέση κινήσεως ὡς πρὸς ἐμᾶς. Ὁ εὐθύγραμμος χαρακτήρας τοῦ χρόνου διατηρεῖται. Ἐνῶ ὁμως στὴν πρώτη περίπτωση εἴμαστε ἀπλοῖ παρατηρηταὶ τῶν δρωμένων ἐπὶ τῆς εὐθείας, στὴν δεύτερη περίπτωση εἴμαστε, οἱ ἴδιοι πρόσωπα δρώντα καί, ἐνῶ στὴν πρώτη περίπτωση ἔχομε ἐποπτεῖαν ὄλων τῶν διαδραματιζομένων, ἀφοῦ τὰ θεωροῦμε ἐκ τῶν ἔξω, στὴν δεύτερη περίπτωση στρατευόμεστε οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ τὰ διαδραματιζόμενα αὐτὰ ἀφοροῦν πρωτίστως σ' ἐμᾶς, τόσο ὥστε νὰ τὰ θεωροῦμε ἐκ τῶν ἐνδον, καὶ μάλιστα ὑπὸ ὄψη ἀनुσματικῆν, ἀφοῦ, πορευόμενοι, βλέπομε πρὸς τὴν μιὰ κατεύθυνση ἢ πρὸς τὴν ἄλλην.

Ὁ νευτώνειος χρόνος εἶναι διαιρετὸς σὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ἡ πορεία του εἶναι καὶ αὐτὴ σαφῶς ἀनुσματικὴ, ἀφοῦ βαίνει ἀπὸ τὸ παρελθόν πρὸς τὸ μέλλον. Πρόβλημα, φυσικά, ἀποτελεῖ τὸ νὰ προσδιορίσωμε κατὰ πόσον τὸ μέλλον εἶναι ἢ χρονικὴ περιοχὴ πρὸς τὴν ὁποίαν φερόμεθα ἢ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀφ' ἑαυτοῦ φέρεται, ἔρχεται, πρὸς ἐμᾶς, γιὰ νὰ μᾶς συναντήσῃ. Στὴν περίπτωσιν αὐτήν, θ' ἀναγνωρισθῇ πὼς καὶ ἐμεῖς βαδίζομε πρὸς συνάντησίν του. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πορεία μας πρὸς συνάντησιν τοῦ παρελθόντος, στὴν περίπτωσιν ὁμως αὐτὴν ἢ ταχύτης μετακινήσεώς μας εἶναι λογικόν, ὡς ἐκ τῆς ἀनुσματικότητος τοῦ χρόνου, νὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνωτέρα ἐκείνης μὲ τὴν ὁποίαν ὁ χρόνος ὑποτίθεται πὼς κινεῖται· διαφορετικὰ ἢ συνάντησιν ἐκείνη θὰ παρέμενε ἀνεπίτευκτη. Ὅλες ὁμως αὐτὲς οἱ θεωρήσεις πηγάζουν ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς, καὶ θὰ ἦταν ἴσως ἐπικίνδυνον, γιὰ χάριν καὶ μόνο τῆς ἐπαφῆς μας πρὸς τὴν συνειδησιακὴν μας πραγματικότητα, νὰ προσκολληθῶμε σ' αὐτέας.

Ὅ,τι ἢ νευτώνειος ἔννοια τοῦ χρόνου ἔχει καταστήσει σαφὲς εἶναι ὅτι ὁ χρόνος διαιρεῖται σὲ τρεῖς περιοχές: παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐννοιοποιηθῆ ἢ, μᾶλλον, κατηγοριοποιηθῆ ὑπὸ ἕνα σύστημα ἐνιαῖον, τὸ ὅποιον ὁμως ἐνέχει χαρακτήρα στατικόν· μὲ ἄλλους λόγους, κατὰ τὸ σύστημα αὐτό, ἢ χρονικὴ ἀनुσματικότης εἶναι ἀδιάφορη γιὰ τὴν συνείδηση, ἂν ἢ τελευταία αὐτὴ νοηθῆ ἀμέτοχος στὴν διαδικασία τῆς χρονικῆς μεταβολῆς. Ἄν ὁμως ἢ συνείδηση νοηθῆ ὡς δρώσα ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ ὡς ἐπεμβαίνουσα ἐπὶ τῆς δομῆς τοῦ χρόνου γιὰ νὰ τῆς ἐπιβάλλῃ μιὰν ἀναδόμησιν, τότε τὸ τρίσημον στατικὸν κατηγοριακὸν σύστημα: παρελθόν – παρὸν – μέλλον ὑποκαθίσταται ἀπὸ ἕνα δίσημον δυναμικὸν σύστημα: ο ὕ π ω – ο ὕ κ ε τ ι. Ἄπὸ τίς δυὸ τελευταῖες αὐτὲς κατηγορίαι, ἢ μιὰ ἀφορὰ σ' ὅ,τι δὲν ἔχει ἀκὸμη συντελεσθῆ ἢ ἄλλη, σ' ὅ,τι εἶναι τελεσιδίκως τετελεσμένο. Στὴν πραγματικότητα, τὸ δυ-

ναμικὸ αὐτὸ σύστημα εἶναι ἐκεῖνο στοῦ ὁποίου τὸ πλαίσιο διανοοῦμεθα καί, κυρίως, με τοῦ ὁποίου τὴν βοήθειαν ἐνεργοῦμε. Μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ εἰσάγομε τὴν ἀσυνέχεια μέσα στὴν συνέχεια, ἀφοῦ ὅ,τι ὑπάρχει πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν παρεῖσφρηση ἐνὸς δυναμικοῦ τώρα, παραμένει ἀδιατάρακτο, ἀκριβῶς ἐπειδὴ μᾶς εἶναι ἀδιάφορο. Ἡ ζώνη τῆς ὁποίας οἱ ἀκραῖοι ὄροι προσδιορίζουν τὸ οὐ π ω καὶ τὸ οὐ κ ἔ τ ι, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ συνείδηση συμπεριφέρεται ὡς πρὸς ἓνα ἐλάχιστο διαρκείας, συγχρόνως ὁμως καὶ ὡς πρὸς ἓνα βέλτιστο ἐντάσεως, ἀφοῦ σ' αὐτὸ ἡ ἴδια προσηλῶνει κάθε φορά τὸν βίον τῆς σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα, εἶναι ὁ κ α ι ρ ὸ ς. Κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν χρόνο ὁ ὁποῖος εἶναι μιὰ ἔννοια, ὁ καιρὸς εἶναι μιὰ πραγματικότης τὴν ὁποίαν ἡ συνείδηση διαμορφώνει καὶ ἐπιβάλλει ἐκκινῶντας ἀπὸ μιὰν διάθεση ἀξιοποιήσεως δυνατοτήτων ποῦ προσφέρονται σ' αὐτὴν ἐξ ἀντικειμένου. Μὲ ἀριστοτελικά κριτήρια, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ καιρὸς εἶναι ἡ μετάβασις μιᾶς ἀντικειμενικῆς καταστάσεως προσφόρου γιὰ τὴν κάρπωσίν τῆς ἀπὸ τὴν συνείδηση, ἀπὸ ἓνα δ υ ν ά μ ε ι ε ἶ ν α ι σ' ἓνα ἐ ν ε ρ γ ε ῖ α ε ἶ ν α ι. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴν ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῆ ὅτι, πέρ' ἀπὸ ἓνα σημεῖο συναντήσεως τοῦ ἐλαχίστου καὶ τοῦ βελτίστου, ὁ καιρὸς εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐλεύθερης στρατεύσεως τῆς συνείδησεως σ' ὅ,τι κάθε φορά, ἡ ἴδια, θέτει ὡς ἀντικείμενο τῆς δραστηριότητός τῆς, με τὴν πρόθεσι, κατ' ἀρχὴν, νὰ μὴν τὸ ἐγκαταλείψει, ἐκτός ἂν ἡ σύλληψις ἄλλης σειρᾶς καιρικῶν ἐνεργειῶν τῆς τὴν πείσει ὅτι τοῦτο εἶναι πρόσφορο γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀποτελέσματος· δηλαδή, ἐκτός, ἂν τῆς γίνῃ σαφές ὅτι μέσα σὲ μιὰν καιρικὴ διαδικασίαν χρειάζεται νὰ παρεῖσφρησῃ μιὰ ἄλλη, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, ὅσο αὐτὸ θεωρεῖται ἀναγκαῖο ἢ, καλύτερα, εὐκταῖο, στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀλυσίδας ἐνεργειῶν ποῦ ἔχουν, ἡ μιὰ ὡς πρὸς τὴν ἄλλην, σχέσις ἐνεργείας τ α κ τ ι κ ῆ ς πρὸς ἐνέργειαν σ τ ρ α τ η γ ι κ ῆ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι, με τὶς καιρικὰς διαδικασίαις ποῦ διαρκῶς παρεμβάλλονται ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη, ὁ καιρικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐλαχίστου δὲν ἀφανίζεται, ἀφοῦ ἀκριβῶς, με τὸν τρόπο αὐτὸν διατεινόμενο, τὸ ἀρχικὸ ἐλάχιστον ἐντείνεται καὶ καθίσταται βέλτιστον καὶ ἀπὸ πολλὰς ἄλλες ὄψεις. Ἄν δηλαδή ἡ διάρκεια τοῦ ἀρχικοῦ ἐλαχίστου αὐξάνῃ, τοῦτο δὲν συμβαίνει παρὰ προκειμένου τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ νὰ προσδιορισθῆ ἀκόμη ἀκριβέστερα με ἓνα ἄλλο ἐλάχιστο ποῦ δὲν εἶναι προελεύσεως διαφορετικῆς ἀπὸ ἐκεῖνο, ἀλλὰ ποῦ ἐκπηδᾷ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ποῦ χρησιμοποιεῖται ἐλεύθερα ἀπὸ τὴν συνείδηση κατὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς προθέσεώς τῆς.

Ἡ καιρικότης τῆς συνείδησεως προκύπτει ἄμεσα ἀπὸ τὴν προθετικότητά τῆς ἢ ὁποία ἐκδηλώνεται αὐθεντικὰ με αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο. Ἡ διαδικασία τῆς ἐπικαιροποιήσεως ἀρχίζει εὐθὺς ὡς ἡ συνείδηση ἐγκατασταθῆ σ' ἓνα τμήμα τοῦ διηνησμένου ἢ τοῦ πρὸς διάνυσιν χώρου, τὸ ὁποῖο δὲν ἀνήκει ὀργανικὰ στὸ βιούμενο παρόν, ἀλλὰ τὸ ὁποῖο, με τὸ ἄλλα αὐτὸ τῆς συνείδησεως, μετατρέπεται ἀμέσως σὲ

παρόν. Ὁ Husserl ὁμιλεῖ, εἶναι ἀλήθεια, γιὰ παρόν συγκρατούμενο, ἐπιμηκυνόμενο, γιὰ παρόν δηλαδή πού ἡ συνείδηση προσπαθεῖ νὰ ἐμποδίσει νὰ καταστῆ παρωχημένο. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιστραφῆ κατὰ δύο τρόπους: πρῶτον, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ὅτι, μὲ τὴν διαδικασία τῆς ἐπικαιροποιήσεως τοῦ ἐπερχομένου, ἡ συνείδηση φέρεται πρὸς ἓνα βιούμενο παρόν πού προβλέπεται κατὰ πρόληψιν, ὅσο καὶ πρὸς ἓνα ἐπερχόμενο πού ἐπισπεύδεται καί, δεύτερον, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ὅτι, μὲ τὴν ἴδια διαδικασία, ἂν αὐτὴ ἀναστραφῆ συμμετρικῶς πρὸς τὴν φορά τοῦ παρωχημένου, ἡ συνείδηση ὁδηγεῖται πρὸς ἓνα παρελθὸν πού δὲν ἔχει τελεσιδικίως χαθῆ, δηλαδή σ' ἓνα παρελθὸν κατ' οὐσίαν ἀναβιούμενο.

Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἐκφράσεων τῆς διαδικασίας τῆς ἐπικαιροποιήσεως κινεῖται συνεχῶς ἡ συνείδηση. Παρελθόν, παρόν καὶ μέλλον δὲν εἶναι παρὰ σχηματικὲς διακρίσεις ἐπιτεινόμενες ἀπὸ τὴν ἐμμονή μας στὴν νευτώνειαν ἀντίληψη περὶ χρόνου, ἀντίληψη πού ἀκόμη ἐπικρατεῖ στοῦ ἐπίπεδο τῆς καθημερινότητος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐπιτρέπει ἓναν εὐκόλο συμβιβασμὸ τῆς συνειδήσεώς μας πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴ παρουσία τοῦ κόσμου, συμβιβασμὸ εὐκόλον, ἀλλὰ ὄχι ἄσπορον, ἀφοῦ, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, παραβλέπονται οὐσιαστικὲς συνειδησιακὲς τάσεις, καὶ τὰ πάντα ἀνάγονται σὲ ἔννοιες ἀπλές, ἄχρωμες καὶ δίχως προεκτάσεις βιωματικές. Ἀντίθετα, ἡ συνείδηση διέπεται ἀπὸ τὴν προθετικότητά της, μὲ τὴν σημασία πού μόλις ἀναγνωρίσθηκε σ' αὐτήν, δηλαδή ἀπὸ μιὰ δυναμικὴν πρόσβλεψη πρὸς τὸ παρωχημένο ἢ πρὸς τὸ ἐπερχόμενο πού τῆς χρησιμεύει ὡς κριτήριον γιὰ τὴν ἀναδόμηση τοῦ κόσμου στὸν ὅποιον ἡ ἴδια πρόκειται ν' ἀποδώσει ἓνα νόημα. Ἄν ἡ συνείδησή μου εἶναι ἡ πρόθεσή μου νὰ βιώσω τὸν ἑαυτό μου καὶ τὸν κόσμον, τότε, ἀναδομῶντας τὸν κόσμον αὐτόν, δὲν τὸν καταλύω, ἀλλὰ τὸν ἀναδεικνύω κατὰ τρόπον ὥστε νὰ τὸν καρποῦμαι ἐντωτέρω.

Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ ἐλέγχεται ἐνδεχομένως ἰδεαλιστικὴ μόνον ἂν περιορισθῆ σὲ ἐρμηνευτικὲς θεωρήσεις: στὴν οὐσία ὅμως οἱ θεωρήσεις τίς ὁποῖες συνεπάγεται εἶναι σαφῶς διορθωτικὲς, καὶ ἀπηχοῦν τὸν δημιουργικὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιον ἡ συνείδηση προχωρεῖ στὴν κάρπωση τοῦ ἀντικειμένου της πρὸς τὸ ὅποιο καὶ συνείρεται. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ συνείδηση δὲν παραμερίζει τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὴν ἀντικαταστήσει ἡ ἴδια ὡς πραγματικότητος μοναδική. Ἡ συνείδηση εἶναι συνείδηση τῆς πραγματικότητος τῆς ὁποίας τμῆμα ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἴδια, ὡς συνείδηση τῆς πραγματικότητος τῆς ὑπάρξεως· μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι, προκειμένου νὰ τὴν ἐρμηνεύσει, δηλαδή ν' ἀξιολογήσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιον ἡ ἴδια συνδέεται πρὸς ἐκείνην, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἀξιοποιήσει γιὰ τὸν ἑαυτόν της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ τὴν ἀναδομήσει ἀνάγοντάς την στὶς ἰδικές της δομές, ὥστε εὐχερέστερα νὰ ἐπέμβει καρπωτικῶς ἐπ' αὐτῆς. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ δῆθεν ἀλλοιωτικὴ παρέμβασή της στὴν ἐκτύλιξη τοῦ πραγματικοῦ.

Ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ θέσις ἐπιδέχεται αὐστηρὰ συνεπιεῖς πρὸς αὐτὴν προεκτάσεις καὶ ἐφαρμογὰς στὰ ἐπίπεδα τοῦ ἐπιστημολογικοῦ, τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ, δηλαδὴ σ' ὀλόκληρην τὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως.

Ἡ ἴδια αὐτὴ θέσις ἐπιδέχεται προέκταση καὶ ἐφαρμογὴν ἰδιαίτερα στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀξιολογητικοῦ στοχασμοῦ γιὰ τὴν ἱστορία. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ συνεπέστερη πρὸς τὴν φύση τοῦ καθολικὰ συλλογικοῦ ὄντος, δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπότητος, δήλωση τῆς συνισταμένης τῶν τάσεων στίς ὁποῖες αὐτὸ ὑπόκειται, καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸ πλέγμα προκύπτει, ἀναδεικνύεται καὶ ἐπιβάλλεται δημιουργικά. Ὑπὸ τὶς συνθήκες λοιπὸν αὐτές, ἡ ἱστορία, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι ἡ συνεπέστερη πρὸς τὴν φύση τῆς ἀνθρωπότητος δήλωση τῆς παρουσίας της ὡς ὄντος καθολικὰ συνηρημένου, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀπηχεῖ καὶ ἐκφράζει τὸν κυριώτερο χαρακτῆρά της, μὲ ἄλλους λόγους, τὴν δραματικότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐκείνη λειτουργεῖ καὶ πορεύεται πρὸς ἓνα π λ έ ο ν - ε ἴ ν α ι, δηλαδὴ πρὸς μιὰν ἐμβαθυντικὴν ἐντατικοποίησι τῆς ὑπάρξεώς της.

Οἱ ὄροι καθολικὰ συνηρητὴ μ έ ν ο ὄ ν, πο ρ ε ἴ α καὶ π λ έ ο ν - ε ἴ ν α ι συνδέονται καταφανῶς μεταξύ τους, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶμαι ὑποχρεωμένος, πρὶν προχωρήσω, νὰ τοὺς συσχετίσω καὶ νὰ τοὺς συνεξετάσω, ἔστω καὶ διὰ βραχυτάτων. Πράγματι, κατὰ πρῶτον, τὸ ὄν δὲν νοεῖται μόνο ὡς παρουσία ἀπομονωμένη, ἀλλὰ καὶ ὡς παρουσία (συνηρημένη, ἂν καὶ ὄχι ἐξηρητημένη) στοιχείων αὐτοτελῶν περισσοτέρων τοῦ ἑνός. Τὸ συνηρημένο ὄν εἶναι μία ὄντοτης σύνθετη ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπὶ μέρους πραγματικότητες τῶν ὁποίων ὡστόσο ἡ αὐθυπαρξία, καὶ ἡ συνακόλουθη πρὸς αὐτὴν ἐλευθερία τῆς καθεμιᾶς, ἐπηρεάζεται, ὅσο καὶ τονίζεται, ἀπὸ τὴν αὐθυπαρξία καὶ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς ἄλλης. Ἡ δραματικότης τῆς παρουσίας τοῦ ὄντος, στὸ ἐπίπεδο αὐτό, βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ κάθε αὐτοτελοῦς στοιχείου τῆς συναρτήσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἐλευθερία καθενὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα αὐτοτελεῖ στοιχεῖα ποὺ τὴν συνθέτουν ὡς συνολικὴ καὶ ἐνιαίαν ὄντοτητα, ὑπέρβαση ποὺ πραγματοποιεῖται χάρι στὴν ἀμοιβαία προσέγγιση ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους κατευθύνσεων πρὸς τὶς ὁποῖες ἀσκεῖται ἡ ἐλευθερία ἑνὸς ἐκάστου ἀπὸ τὰ συναρτώμενα στοιχεῖα, καὶ ποὺ ἐπιβεβαιώνεται χάρι στὴν ἐλευθερία τῆς ὁποίας ἐφεξῆς χαίρει ἡ ἐνιαία ὄντοτης λαμβανομένη κατὰ τὸ σύνολό της, καὶ ἐκφραζομένη καθολικά, δηλαδὴ κατὰ τὸ εὐρύτερο δυνατὸ περιεχόμενό της. Μιὰ παρόμοια διεύρυνση εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπιτρέπει τὴν συμπερίληψη τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος μέσα σ' ὀλόκληρην τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὸν ὄρο πο ρ ε ἴ α ἐννοοῦμε ἀκριβῶς τὴν συγκεκριμένην ὀδευση τοῦ ὄντος πρὸς τὴν ὀλοκλήρωσή του. Ἡ ὀδευση αὐτὴ εἶναι ἡ δήλωση τῆς δυναμικῆς τῆς διαρκείας τοῦ ὄντος. Τὸ ὄν εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχει ἂν δὲν διαρκεῖ, ἂν δηλαδὴ δὲν ἐξασφαλίζει τὴν συνέχειά του μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ πραγματικοῦ. Προκειμένου

ὅμως ἡ συνέχεια αὐτὴ νὰ ἐξασφαλισθῇ, τὸ ὄν πού δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτο ὄν, πού δὲν εἶναι δηλαδὴ ὠλοκληρωμένο ἐξ ὀρισμοῦ, εἶναι ἐσωτερικὰ ὑποχρεωμένο νὰ ἐντείνεται ὀλοένα περισσότερο, ὥστε νὰ ὀλοκληρῶνεται ἀπλῶς καὶ μόνο μὲ τὸ νὰ διαρκεῖ. Στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἡ δραματικότης τῆς παρουσίας τοῦ ὄντος δηλώνεται μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς συνέχειας του ἐπὶ τῆς ἀσυνεχείας ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἡ διάρκειά του ἀπειλεῖται ἐκ μέρους τῆς πραγματικότητος στὴν ὁποῖαν τὸ ἴδιο διατελεῖ ἐντεταγμένο, ἔτσι ὥστε οἱ ὅροι τῆς ἐντάξεώς του σ' αὐτὴν νὰ μὴν μεταβάλλωνται ἐξ αἰτίας τῆς ἐνδεχομένης μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν λειτουργίας τῆς πραγματικότητος ἐκεῖνης.

Τέλος, μὲ τὸν ὅρο π λ έ ο ν - ε ἶ ν α ι ἐννοοῦμε τόσο τὸν προσανατολισμὸ τῆς πορείας τὴν ὁποῖαν ἡ διαδικασία τῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ ὄντος ἀκολουθεῖ, ὅσο καὶ τὸ ἐκάστοτε τέρμα τῆς πορείας αὐτῆς. Τὸ π λ έ ο ν - ε ἶ ν α ι δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ μιὰν ἐγγελιανοῦ τύπου διαλεκτικὴ, ὅπως λ.χ. ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ καθ' ἑαυτὸ ε ἶ ν α ι, καὶ διὰ τοῦ ἐκ τὸς ἑαυτοῦ ε ἶ ν α ι, στὸ δι' ἑαυτὸ ε ἶ ν α ι, δηλαδὴ ἀσυνεχῶς, καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ ὄντος μὲ ὅ,τι εἶναι ξένο πρὸς αὐτό· ἀλλ', ἀντιθέτως, καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψη, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πυρῆνος του, δηλαδὴ μὲ τὴν συνεχῆ ἐμβάθυνσίν του στὸν ἑαυτό του, ὥστε τὸ ἴδιο ν' ἀποβαίνει ὀλοένα περισσότερο αὐτὸ πού ἤδη εἶναι, χάρη σὲ μιὰ διαδοχικὴν ἀπόρριψιν τῶν περαιτέρω ἐνδεχομένων του, δηλαδὴ χάρη στὴν ἀδιάκοπην στένωσιν τοῦ δυναμικοῦ του πλάτους συναρτωμένην ἀντισταθμιστικὰ πρὸς τὴν ἀδιάκοπην ἐντατικοποίησιν τοῦ πραγματικοῦ του βάθους. Ἡ συνάρτησις αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει τὴν παρουσίαν τοῦ ὄντος, ἡ ὁποία σταθεροποιεῖται κατὰ διαδοχικὰς καιρικὰς βαθμίδας.

Ἐδῶ, βέβαια, ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐπισημανθῇ ἓνα παράδοξο, ὅτι δηλαδὴ, γιὰ τὸ κάθε ὄν πού δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτο ὄν, ὅπως τὸ ὦρισα προηγουμένως, ἡ ὀλοκλήρωσίν του σημαίνει καὶ τελεσίδικη διακοπὴ τῆς διάρκειας του μὲ ἄλλους λόγους, ὅτι ἡ ὀλοκλήρωσις τοῦ ὄντος διαπιστώνεται μονάχα ἐκ τῶν ὑστέρων, καὶ ἀφοῦ ἐκεῖνο ἔχει παύσει νὰ ὑφίσταται. Ὅπωςδὴποτε, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ π λ έ ο ν - ε ἶ ν α ι, ἡ δραματικότης τῆς παρουσίας τοῦ ὄντος ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀποποίηση τῶν προσκτημάτων του ἐκείνων πού συνεπάγονται τὸν κίνδυνον διακοπῆς τῆς διάρκειας του, καὶ μὲ τὴν ἐμμονὴν του στὰ ἐσωτερικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα του πού τοῦ ἐξασφαλίζουν ἀπρόσκοπτην αὐτοτελεῆ ἀνάπτυξιν καὶ μόνιμην διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας του. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, τὸ ἴδιο τὸ ὄν δημιουργεῖ καὶ ἐλέγχει τὶς συνθηκὰς τῆς καθἑ ἀσυνεχείας πού τὸ ἴδιο ἐπιβάλλει μέσα στὴν συνέχειά του, δηλαδὴ τὰ καιρικὰ σημεῖα (ἢ, ὀρθότερα, τὶς καιρικὰς ζῶνας) πού σημαδεύουν τὴν πορεία του μέσα στὸ πλαίσιον τὸ ὁποῖον συνιστᾷ ἡ διάρκειά του, διάρκεια πού κακῶς ἔχει ἐπικρατήσει νὰ συλλαμβάνεται ὄχι ὡς μέρος ἀναπόσπαστο τῆς οὐσίας του, ἀλλὰ ὡς πλαίσιον χρονικόν.

Οἱ ὄντολογικὰς παρατηρήσεις πού προηγήθησαν μοῦ ἐπιτρέπουν πιά νὰ συσχε-

τίσω την δραματικότητα που χαρακτηρίζει την πορεία ολοκλήρωσεως της ανθρωπότητας, αν αυτή βοηθηθεί ως όν καθολικά συντηρημένο, προς μιάν πορεία την όποιάν ή ιστορία εκφράζει κατ' έξοχήν. Ἡ κατηγορία τοῦ δραματικοῦ ὀρίζεται συχνά κατ' αντίθεση πρὸς τὴν κατηγορία τοῦ τραγικοῦ – καί, μὲ διάθεση ρωμαντικὴν, εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀναγνωρίσει στὴν ἱστορία χαρακτήρα τραγικό. Τραγικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὴν ἐλευθερία του σ' ἓναν κόσμον ἀμείλικτο, ἀγνωῶντας ἢ καὶ γνωρίζοντας (καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ περίπτωση ὀριστική) ὅτι εἶναι ἀνίκανος νὰ τὸ ἐπιτύχει· δραματικὴ, ἀντιθέτως, εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὴν ἐλευθερία του σ' ἓναν κόσμον ὁ ὁποῖος διατελεῖ συνεχῶς σὲ ἀσταθὴ ἰσορροπία· μιὰ προσπάθεια δηλαδὴ πού μὲ κανέναν τρόπο δὲν εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς καταδικασμένη ν' ἀποτύχει, καὶ πού ἀντιθέτως, ἂν δικαιωθῆ, ἐνδέχεται νὰ συνεπιφέρει τὰ πιὸ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸν ἀγωνισθέντα. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ εἰσέρχομαι στὸ δεύτερο μέρος τῆς ὁμιλίας μου. Ἄν ἀφιέρωσα τὸ πρῶτο μέρος τῆς στὴν διερεύνηση ὠρισμένων ὄντολογικῶν ἀρχῶν, στὸ δεύτερο αὐτὸ μέρος θὰ προσπαθῆσω νὰ προβῶ στὶς ἐφαρμογὲς τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἱστορίας.

Ἄν ἀμφισβητεῖται πὼς ἡ σύλληψη τῆς ἱστορίας ὡς διαδικασίας τραγικῆς ἐνέχει ὠρισμένο μεγαλεῖο, ὅπως δὲν ἀμφισβητεῖται πὼς ὠρισμένες ἐνέργειες μεμονωμένων ἱστορικῶν προσώπων ἢ κοινωνιῶν ἐμφανίζουν ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τραγικότητος. Ἐξ ἴσου ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραβλεφθῆ, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ θὰ προκαλέσει τὴν ἀπογοήτευση μερικῶν ρωμαντικῶν συνειδήσεων, πὼς, στὸ σύνολό της σχεδόν, ἡ ἱστορία διέπεται ἀπὸ δραματικότητα, μιάν δραματικότητα πού παρέχει καὶ τὸ μέτρο ἐκτίμησης τοῦ νοήματος τῶν ἐλευθέρων ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν σὲ συσχετισμὸ πρὸς τὴν ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τῶν ἐκάστοτε, καὶ συνειδητὰ, ἐπιτυγχανομένων ἀποτελεσμάτων τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν.

Μιὰ ἐνέργεια τραγικὴ ἀναφέρεται σ' ἓνα ἰδανικὸ ἀποκεκομμένο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, καὶ εἶναι ἐπαινετὴ ὅταν συνεπάγεται ἀυταπάρνηση προσωπικὴ· εἶναι ὅμως ἀπαράδεκτη ὅταν συνεπάγεται δεινὰ γιὰ τὸ σύνολο. Ἀντιθέτως, μιὰ ἐνέργεια δραματικὴ πού ἐμφανίζει πιθανότητες ἐπιτυχίας εἶναι ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας ὄλων. Καὶ οἱ δύο ἐνέργειες εἶναι βαθύτατα καιρικῆς, μὲ τὴν σημασία ὅτι χαράσσουν μιὰ τομὴ στὴν συνέχεια τῶν γεγονότων· ἡ πρώτη ὅμως ἐνδέχεται νὰ συνεπιφέρει ἀστόχως κατάλυση τῆς συνεχείας τῶν ἀνθρωπίνων συνόλων, ἐνῶ ἡ δεύτερη εἶναι ἐκδήλωση λελογισμένης μέριμνας γι' αὐτὰ. Ἄν ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι ἠρωϊκὲς μορφῆς πού τιμήθηκαν σχεδόν ἐξ ἴσου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι καὶ τῶν δύο οἱ ἐνέργειες ἐνέχουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἀποτελεσματικότητος. Ἡ προαποφασισμένη αὐτοθυσία τοῦ Προμηθεὺς δὲν παρουσιάζει διαφορετικῆς βαθμίδος, ἀλλὰ μόνο δια-

φορετικής ποιότητας και τάξεως μεγαλειο, ἂν συγκριθῆ πρὸς τὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ Ὀδυσσεύς γιὰ ὑπέρβαση τῶν ἀντιξοοτήτων, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο τρόποι ἀντιμετώπισεως τοῦ πραγματικοῦ ἀπὸ τὴν συνείδηση πού ἐκφράζει καιρικά τὴν προθετικότητά της προϋποθέτουν τὴν ἴδιαν ἀποφασιστικότητα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας ἐπὶ τοῦ κοσμικοῦ καταναγκασμοῦ.

Τὰ σχηματικὰ πρότυπα στὰ ὁποῖα ἀνάγονται οἱ φιλοσοφικὲς ἐκτιμήσεις τῆς διαδικασίας τὴν ὁποίαν συνιστᾷ ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι οἱ θεωρητικὲς ἐκφράσεις μιᾶς συνδέσεως τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὡς γίνεσθαι τῆς ἀνθρωπότητας, πρὸς τὴν συνείδηση περὶ τοῦ ἀμείλικτου χαρακτήρος τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος. Θὰ περιορισθῶ στὸ ν' ἀναφερθῶ στὰ σημαντικώτερα ἀπὸ τὰ πρότυπα αὐτὰ πού, ἀνεξαιρέτως, ἐκφράζουν τὴν σύνδεση τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν χρονικὴν ἀνυσματικότητα, μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἀνυσματικότητα τῆς ἱστορίας, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι ἡ ἀνυσματικότης αὐτὴ εἶναι, ἀπὸ ἄποψη τυπολογικὴν, ἀναγώγιμη σὲ μιὰ γενικευτικὴν ἀνυσματικότητα τάξεως κοσμικῆς. Τὰ δύο βασικὰ πρότυπα πού ἔχουν, ὡς τώρα, χρησιμεύσει γιὰ τὴν προαγωγή ὅλων τῶν ἄλλων εἶναι, ἀντιστοίχως, ἓνα πρότυπο μᾶλλον κλειστό, ἐμπνεύσεως ἐλληνικῆς καὶ ἓνα ἀνοικτό, ἐμπνεύσεως ἐβραϊκῆς.

Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ διάνοηση, σὲ γενικώτατες γραμμές, ἰδιαίτερα ὁμως γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ τοὺς Στωϊκοὺς, τὸ πρότυπο πού ἡ ἱστορία ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν ἐκτύλιξή της εἶναι σαφῶς κυκλικό, ἐπειδὴ προϋποθέτει τὴν λειτουργικὴν περιοδικότητα τῆς ἐκτυλίξεως αὐτῆς. Κατὰ τὸν μῦθο τοῦ Πολιτικοῦ τοῦ Πλάτωνος, βέβαια, ἡ ἀνυσματικότης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου εἶναι καὶ αὐτὴ περιοδικῶς ἀναστρέψιμη, ἔτσι ὥστε ἡ κοσμικὴ σφαῖρα πού ἐμπεριέχει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι νὰ κινεῖται περὶ ἓνα νοητὸν ἄξονα γιὰ μιὰν ὠρισμένην περίοδο, καὶ πρὸς μιὰ δεδομένην φορά, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐπόμενην περίοδο νὰ κινεῖται ἀντισταθμιστικὰ πρὸς φορὰν ἀντίθετη. Χάρη ἀκριβῶς στὸν ἀντισταθμιστικὸ της χαρακτήρα, ἡ κυκλικὴ αὐτὴ κίνηση ἐμφανίζει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς κινήσεως ἑνὸς ἐκκρεμοῦς, ὅπως αὐτὴ συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν τραγικὴ διάνοηση τῆς ἀρχαιότητος, ὡς μιὰ ταλάντευση μεταξὺ ὕβρεως καὶ νεμέσεως, δηλαδὴ ὡς μιὰ μετάβαση ἀπὸ μιὰν ὑπερβολὴ σὲ μιὰν ἄλλην ὑπερβολή, μέχρις ἐπιτεύξεως μιᾶς ἡρεμίας, ἢ καὶ ἀενάως. Ἡ τραγικὴ σύλληψη τῆς ἱστορίας ἐπιβεβαιώνεται, στὴν περίπτωσιν αὐτὴν, καὶ ἀπὸ τὴν υἰοθέτηση τοῦ σχήματος: ὕβρις – νέμεσις, ἐκ μέρους τοῦ Ἡροδότου.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν τραγικὴν αὐτὴ σύλληψη τοῦ κλειστοῦ ἱστορικοῦ προτύπου μὲ τίς ἀκραῖες ὀριακὲς θέσεις πού σημασιοδοτοῦν τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς λειτουργίας του, ἡ σύλληψη τοῦ ἱστορικοῦ προτύπου τῶν Στωϊκῶν προϋποθέτει συνέχεια τῆς χρονικῆς ἀνυσματικότητος, καὶ ἀπλὴν περιοδικότητα κατὰ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἱστο-

ρικῶν καταστάσεων, πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ συνείδηση καλεῖται νὰ προσαρμοσθῇ ἀντὶ νὰ ἐξασκήσει τὴν δυνατότητα τῆς ἴδιας τῆς ἐπιβολῆς της. Ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «μεγάλου ἐνιαυτοῦ» προκύπτει ἀπ' εὐθείας ἡ νιτσεικὴ ἔννοια τῆς «αἰώνιας ἐπιστροφῆς». Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, καὶ στὴν περίπτωση δηλαδὴ τῆς τραγικῆς ἀναστροφῆς τῆς ἱστορίας καὶ στὴν περίπτωση τῆς διακρίσεως ἐνὸς σημείου ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ἔστω καὶ ἀκολουθώντας τὴν ἴδια πάντα κατεύθυνση, ἡ ἱστορία διέρχεται ἐπανειλημμένως, ἡ ἑλληνικὴ διανόηση ἐπισημαίνει καιρικὰ ὅρια ἐξ ἀντικειμένου δεδομένα πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ συνείδηση εἴτε ὑποτάσσεται εἴτε καὶ ἀντιθέτει ἄλλα καιρικὰ ὅρια τὰ ὁποῖα ἡ ἴδια ἐλευθέρως δημιουργεῖ καὶ ἐπιβάλλει, ὥστε, ἀπὸ τὸν συσχετισμὸν τους πρὸς τὰ προηγούμενα, νὰ παρέχεται πάντοτε νέα ὠθηση στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητος.

Πρὸς αὐτὸ τὸ γενικὸ κλειστὸ καμπυλόγραμμο πρότυπο ἀντιτίθεται ἓνα ἄλλο γενικὸ πρότυπο ἀνοικτὸ πὸ ἐπιδέχεται γραφικὴ παράσταση μὲ μιὰν εὐθεῖα ἢ, μᾶλλον, μὲ ἓνα σύστημα εὐθειῶν, ἓνα σύστημα ὅμως πὸ ἐκφράζει ἔντονα τὴν χρονικὴν ἀνυσματικότητα, καὶ πὸ διέπεται ἀπὸ μιὰ γενικὴ κατεύθυνση, ἀπὸ ἓναν γενικὸ προσανατολισμὸν. Στὴν περιοχὴ τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως ὁ Ἡσίοδος εἶχε ἤδη συλλάβει τὴν ἱστορία ὡς μιὰ διαδοχὴ σταδίων καταπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν σύλληψη αὐτὴν θὰ ἐνθυμηθῇ πολὺ ἀργότερα ὁ Πλωτῖνος προκειμένου νὰ ἐξεικονίσει τὴν διαδικασίαν τῆς ἀπορροῆς τῆς μιᾶς ὑποστάσεως ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ κλασσικὴ ὅμως διαμόρφωση τοῦ εὐθυγράμμου αὐτοῦ προτύπου μὲ τὸν ἔντονον προσανατολισμὸν ὀφείλεται στὴν ἑβραϊκὴ διανόηση πὸ συλλαμβάνει τὴν πραγματικότητα ὡς ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ ὡς ὀρθοτεταμένην ἀπὸ τὸ ὑπερβατικὸν μὲ καίρια σημεῖα πὸ συνιστοῦν καταλήξεις μιᾶς ἐπὶ μέρους διαδικασίας, καί, συγχρόνως, ἀφαιρητικὰς μιᾶς νέας ἐπὶ μέρους διαδικασίας ἡ ὁποία, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη, ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς γενικώτερης διαδικασίας πὸ συνθέτει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι.

Ἡ βασικὴ μορφή τοῦ ἀνοικτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐμβρυώδους, αὐτοῦ προτύπου τὸ ὁποῖον διέπει ὀλόκληρη τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὑπέστη ἐπεξεργασίαν ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο ὁ ὁποῖος ἐπροχώρησε στὴν παρεμβολὴ καὶ ἄλλου, συμπληρωματικοῦ, ὅρου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προτύπου, ἀναγνωρίζοντας σ' αὐτὸ διαδοχικὰς ἀνοδικὰς καὶ καθοδικὰς φάσεις οἱ ὁποῖες συναντῶνται σὲ σημεῖα πὸ ἀποτελοῦν ἐκφάνσεις τῆς καιρικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἀπολύτου ἐναντὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων: δημιουργία, πτώση, ἐξαγορὰ (πρόκειται γὰρ τὸν παρέμβλητον ὄρο), τελικὴ μεταρσίωση. Τὸ ὅλο σύστημα πὸ τὸ πρότυπο αὐτὸ ἐκφράζει ἀποτελεῖ, γὰρ τὸν Αὐγουστῖνο, μιὰ παρένθεση μέσα στὸ πλαίσιο τῆς αἰωνιότητος, παρένθεση ὅμως πὸ συνιστᾷ ἢ ἴδια μιὰν οὐσιαστικὴν παρεμβολὴν ἢ ὁποία παρέχει καὶ τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ καιρικὴ παρεμβατικότητα τοῦ ἀπολύτου εὐρίσκει μιὰν ἀσθενῆ, ἀλλὰ συγκλονιστικὴν

ἀνταπόκριση στην καιρική παρεμβατικότητα της ανθρώπινης συνειδήσεως στο πλαίσιο της ιστορικότητας του ανθρώπου.

Πρὸς τὴν διαπίστωση τοῦ ἀκανονίστου τῆς διαδοχῆς τῶν διαφορῶν φάσεων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑβραϊκοῦ προτύπου, ὅπως αὐτὸ συμπληρώθηκε ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ διάνοηση, ἀντιτάσσεται ἡ ἀναζήτησις συμμετρίας στὴν διαδοχὴ μερικώτερων περιόδων τῆς ἱστορίας τῶν Ἑβραίων, ὅπως αὐτές, διαρκείας πεντακοσίων ἐτῶν περίπου, ποὺ διακρίνονται στὰ πρῶτα κεφάλαια τῶν δυὸ πρώτων συνοπτικῶν εὐαγγελίων, (ὅπου μάλιστα ἡ ἀντίστοιχη ἀπαρίθμηση τῶν γενεῶν βαίνει καὶ κατὰ φορὰν ἀντίθετη, δηλαδὴ ὄχι μόνον σύμφωνη πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πρόσφατο γεγονός πρὸς τὸ πιὸ παρωχημένο), ἢ ὅπως αὐτές, δισχιλιετοῦς περίπου διαρκείας, ποὺ διακρίνονται μεταξὺ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς μας. Οἱ ἀριθμοί, βέβαια, προσφέρονται γιὰ στήριξη κάθε εἴδους αὐθαιρεσίας, ἀκόμη καὶ ἱστορικῆς. Ὅπωςδήποτε, ἡ τάση αὐτὴ γιὰ ἀναγωγὴ φάσεων ἄνισης διαρκείας σὲ περιόδους διαρκείας ἴσης ὀδηγεῖ τὸ ἑβραϊκὸ καὶ χριστιανικὸ ἱστορικὸ πρότυπο τῆς ἱστορίας σὲ κάποια μορφή ἐπιπολαίας, ἔστω, ἐξομοιώσεώς του πρὸς τὸ ἐλληνικὸ, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἀντιστροφές τῆς ἱστορίας, ποὺ τονίζονται ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ πρότυπο δίπλα στὶς ἐπιστροφές της, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ποὺ τὸ ὀδηγοῦν στὸ νὰ πλησιάσει τὸ ἑβραϊκὸ ἐκεῖνο πρότυπο. Καὶ τῶν δυὸ αὐτῶν προτύπων ὁ κοινὸς χαρακτήρας εἶναι ἡ ἐκ μέρους τῶν ἀναγνώριση τοῦ δραματικοῦ στοιχείου τῆς ἱστορίας.

Ὁρισμένες ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν περιόδων ὠδήγησαν στὴν ἐκπόνηση πολυπλοκώτερων ἱστορικῶν προτύπων: ἐνὸς σπειροειδοῦς, πρῶτα, ἀπὸ τὸν Vico, διορθωτικοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ κυκλικοῦ προτύπου, μὲ ἔμφαση στὴν περιοδικότητα τῆς ἱστορίας· καί, ἀργότερα, ἐνὸς συνδυαστικοῦ ἑλικοειδοῦς, ἀπὸ τὸν Hegel, μὲ ἔμφαση στὸν ἀμετάβλητο προσανατολισμὸ της. Καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ συνδυαστικὰ πρότυπα ἐνυπάρχει ἡ ἔννοια τῆς καιρικότητος τῆς ἱστορίας, ὑπὸ μορφήν ὅμως ἐμβυώδη, ἂν ὄχι ἐντελῶς λανθάνουσαν· ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀκριβῶς, τὰ ἐν λόγῳ πρότυπα παραμένουν γενικά καὶ αὐθαίρετα, καὶ δὲν εἶναι ἐφαρμόσιμα ἐπὶ μερικωτέρων περιπτώσεων, ὥστε ἀβίαστα νὰ τίς ἀνάγουν σὲ γενικώτερες προοπτικὲς καὶ γραμμὲς φυγῆς. Ἐξ ἄλλου, τὰ ἴδια αὐτὰ πρότυπα εἶναι ἀπρόσφορα στὸ νὰ παράσχουν ἐρμηνεῖς ποὺ νὰ συναρτοῦν τὸν ἱστορικὸ χρόνο πρὸς τὸν ἱστορικὸ χῶρο. Παρόμοια πρότυπα μόνον στὴν ἐποχὴ μας κατεβλήθησαν προσπάθειες νὰ διαμορφωθοῦν. Τὸ πρότυπο τοῦ Toynbee προϋποθέτει ἓνα σύστημα συντεταγμένων, καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξεικονισθῇ μὲ μιὰν ἐπιφάνειαν κοχλάζοντος παχύρρευστου ὑγροῦ ὅπου διαδοχικά, ἢ καὶ συγχρόνως, ἐμφανίζονται, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, φυσαλίδες ποὺ ἐξογκώνονται πρὶν ἐξαφανισθοῦν,

καί πού ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς διαφόρους πολιτισμούς, μὲ ἔμφαση στὸ ἐνὺπαρκτο, σὲ κάθε πολιτισμό, σπέρμα τῆς ἀναπόφευκτης παρακμῆς του.

Ἐκ τῶν δύο, πάλι, μουσικῆς ἐμπνεύσεως, πρότυπα διὰ τῶν ὁποίων γίνεται προσπάθεια γενικώτερης ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας, μὲ πλήρη ἐφαρμογὴ στὰ μερικώτερα ἱστορικὰ γεγονότα, τὸ ἓνα εἶναι τάξεως «σειραϊκῆς» καὶ ἀποτελεῖ παράγωγο τοῦ προτύπου τοῦ *Nico*: τὸ ἄλλο εἶναι τάξεως *φ υ γ ι κ ῆ ς*: ἀναφέρεται δηλαδὴ στὴν δομὴ μιᾶς μουσικῆς φούγκας, καθὼς καὶ στὴν δομὴ τῶν ἐπὶ μέρος στοιχείων πού τὴν συναποτελοῦν. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ προτύπου αὐτοῦ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ὁμιλοῦντα πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἱστορίας ὄχι τῶν φιλοσόφων ἢ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀλλὰ ὡς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν. Τοῦ προτύπου αὐτοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπώσω σήμερα μιὰ μορφή διηυρμένη πρὸ ἀφορᾶς στὸ σύνολο τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Σύμφωνα πρὸς τίς ἀρχές πού διέπουν τὴν ἱστορικὴν ἀντίληψη τὴν ὁποίαν τὸ πρότυπο αὐτὸ ἐκφράζει, ἡ ἱστορία, ὡς γενικὴ πορευτικὴ διαδικασία, εἶναι ἓνας πολὺπλοκος συνθετικὸς συνδυασμὸς μερικώτερων ἀνυσματικῶν διαδικασιῶν πού συνυπάρχουν ἢ πού διαφορίζονται μέσα σὲ πλαίσιο χωρικὸ καὶ χρονικὸ, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ὀδεύσεις συνείρονται ἢ μιὰ πρὸς τὴν ἄλλην, ὥστε ν' ἀποτελέσουν τὴν ἀνυσματικὴν ἱστορικὴν διαδικασίαν νοουμένην κατὰ τὴν συνολικὴν τῆς ἔκφραση. Τὸ πρόβλημα, στὸ σημεῖο αὐτό, συνίσταται στὴν ἀναζήτησιν καὶ στὴν διατύπωσιν τοῦ τρόπου συνειρμοῦ καὶ συνδέσεως μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρος ἀνυσματικῶν στοιχείων μεταξὺ τους, ὥστε ν' ἀναπτυχθῇ μιὰ ἐρμηνεία τῶν γεγονότων περισσότερο σύμφωνη πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Εἶναι μάλιστα εὐλόγο νὰ γίνῃ κατ' ἀρχὴν δεκτὸ ὅτι ἀκριβῶς ὁ τρόπος αὐτὸς συνειρμοῦ καὶ συνδέσεως στοιχειακῶν παραγόντων μεταξὺ τους παρέχει καὶ τίς ἀληθοφανέστερες ἐνδείξεις περὶ τοῦ θεμελιώδους καὶ οὐσιαστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ γίνεσθαι αὐτοῦ.

Γιὰ νὰ ἐπιλυθῇ ὁμως τὸ θέμα χρειάζεται νὰ διευκρινηθῇ προηγουμένως κατὰ τί ἢ συμβολὴ τῶν ἐπὶ μέρος στοιχείων ἐξυπηρετεῖ λειτουργικὰ τὴν γενικώτερην ἱστορικὴν πορεία, κατὰ τί δηλαδὴ συντελεῖ στὴν διαμόρφωσιν καὶ στὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐνιαίου κατευθυντηρίου χαρακτῆρος τῆς. Ἄν ἡ πορεία τοῦ κόσμου ἔχει ἓνα νόημα, τὸ νόημα αὐτὸ τὸ ἔχει ἀναφορικὰ πρὸς μιὰν συνείδησιν, εἴτε δημιουργικὴ εἴτε ἀναλωτικὴ εἶναι αὐτή. Ἡ διαλεκτικὴ μεταξὺ τυχαίου καὶ ἀνάγκης κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν *Monod*, δὲν εἶναι ἄσχετη πρὸς τὸν μηδενισμὸν ἑνὸς *Heidegger* λ.χ., ὅπως παλαιότερα οἱ ποικίλες ἀντιλήψεις περὶ ὀργανικῆς λειτουργικότητος τοῦ κόσμου δὲν ἦσαν ἄσχετες πρὸς ἓναν δεσπόμενον ἀπριορισμὸν. Τὸ πρόβλημα, συγκεκριμένα, τίθεται ὡς ἐξῆς: ὑπάρχει σκοπὸς στὴν ἱστορία; καί, ἂν ὑπάρχει, πῶς ὁ σκοπὸς αὐτὸς συνδέεται πρὸς τὸν ἐνδεχομένως ὑπάρχοντα σκοπὸν τοῦ

κόσμου; Οί απαντήσεις που έχουν δοθή στο έρώτημα, από πολλές απόψεις εξαρτήθηκαν από την κοσμολογική θεμελίωση του εκάστοτε φιλοσοφικού στοχασμού ό οποίος εκλήθη ν' αποφανθῆ σχετικῶς.

Στό σημείο αὐτό θά ὑπενθυμίσω ὅ,τι ἐτόνισα ἤδη στήν ἀρχή τῆς ὁμιλίας μου, πῶς πρόθεσή μου δηλαδή ὑπῆρξε ἡ ἐκ μέρους μου ἀνάλυση νά μὴν εἶναι καί ἀνάλωσή μου σέ ἠθικολογίες, ἀλλά μεθοδική ἀναζήτηση μιᾶς φαινομενολογικῆς συλλήψεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος σέ σχέση πρὸς τὴν ἐπέμβαση τῆς συνειδήσεως ἐπ' αὐτῆς.

Σημασίαν ἀποκτᾶ ἐδῶ τὸ γεγονός ὅτι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς φαινομενολογίας, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἄποψη τὴν ὁποίαν εὐνοεῖ ἡ ἠθικολογία, ἀντὶ γιὰ σκοπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ κόσμου εἶναι προτιμότερο νά γίνεται λόγος γιὰ σκοπιμότητα. Ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ συνεπάγεται κατ' ἀρχὴν μιὰν ἀντίληψη τοῦ γίνεσθαι προφητικὴν, ἐνῶ ἡ ἔννοια τῆς σκοπιμότητος ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὄντολογικὴ θεμελίωση τοῦ γίνεσθαι αὐτοῦ. Στὴν πρώτη περίπτωση προϋποθέτομε τὴν ὕπαρξη, σ' ἐπίπεδο ὑπερβατικόν, ἑνὸς σχεδίου συνεχῶς ἐπιβεβαιουμένου ὡς ἐκ τῆς πραγματοποιήσεώς του· στὴν δευτέρη περίπτωση διαπιστώνομε μιὰ γενικὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ πραγματικότης πορεύεται ὀλοκληρουμένη. Ἀπὸ ἄποψη ὁμως ὄντολογικὴν, ἂν ἡ ὀλοκλήρωση αὐτῆ, πού εἶναι ἐμμονὴ τοῦ ὄντος στὴν οὐσία του, εἴταν συναφῆς πρὸς τὴν τελείωση, δηλαδή πρὸς τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς σκοποῦ, τότε θά ἐσήμαινε καὶ τὸ τέλος τοῦ ὄντος, δηλαδή τὴν ἀνυπαρξία του, ἡ ὁποία κατὰ τίποτε δὲν εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ὕπαρξη καὶ ἀπὸ τὴν διαρκῶς ἐντεινόμενη διατήρησή του. Ἄν τοῦτο ἰσχύει γιὰ τὸν κόσμον, ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἡ ὁποία ἔχει συνείδηση ἑαυτῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνειδητοποιημένη πορεία τῆς.

Αὐτὰ δικαιολογοῦν τὴν ὕπαρξη ὄχι σκοποῦ, ἀλλὰ σκοπιμότητος τῆς ἱστορίας: μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἱστορία εἶναι, σὸ σύνολό τῆς, σκοπιμότης δίχως γενικὸν σκοπὸ εἶναι δηλαδή ἓνα κατευθυντήριο πλαίσιο πού προσφέρει στὴν συνείδηση τὴν δυνατότητα νά θέτει τοὺς ἰδικούς τῆς σκοπούς, καὶ νά τοὺς πραγματοποιεῖ. Ἀπομένει νά προσδιορισθῆ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον κάθε σκοπὸς πραγματοποιεῖται διὰ τῆς συνδέσεως δυὸ ἢ περισσοτέρων στοιχείων, μεταξύ τους, ἀπὸ τὴν συνείδηση. Ἄν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖται ἡ σύνδεση αὐτῆ, ὁ τρόπος ἐπιτελέσεώς τῆς εἶναι σαφῶς καιρικὸς καὶ φυγικὸς. Χαρακτηρίζοντας τὸν τρόπο αὐτὸν «καιρικόν» ἐννοῶ πῶς ὁ ἴδιος προϋποθέτει προσαρμογὴ τῆς συνειδήσεως στὶς ἀντικειμενικὰ καταστάσεις ὥστε ἡ ἐνέργειά τῆς, ὡς ἐκδήλωση τῆς προθετικότητός τῆς, νά εἶναι ἀκριβῆς καί, γι' αὐτό, ἀποτελεσματικὴ. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ δηλαδή τῶν κατηγοριῶν τῆς ποσότητος, τῆς ποιότητος καὶ τῆς τροπικότητος, ἡ ἀκριβῆς, προγραμματι-

σμένη σύμφωνα πρὸς τὴν συνειδησιακὴ προθετικότητα καὶ ἀποτελεσματικὰ λειτουργοῦσα ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια «πεπτευτική», ὅπως θὰ τὴν ὠνόμαζε ὁ Πλάτων, κατὰ τὸ ὅτι προκύπτει ἀπὸ τὴν δοκιμαστικὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐκτίμηση τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ποὺ συνιστοῦν τὴν συνέχεια ἐκείνην ὅπου παρενείρεται καὶ ἐπιβάλλεται, διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, μιὰ ἀσυνέχεια ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἔνταξη τῆς συνειδήσεως στὴ γενικώτερην ἱστορικὴ πορεία, καὶ τὴν κάρπωση τῶν δυνατοτήτων τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀπὸ ἐκείνην.

Γίνεται ἐδῶ ἀναγωγή στὶς κατηγορίες τοῦ οὐ π ω καὶ τοῦ οὐ κ έ τ ι, τοῦ ἄ γ α ν καὶ τοῦ ἦ κ ι σ τ α, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθῆ ἓνα ποιοτικὸ βέλτιστον σὲ συνδυασμὸ πρὸς ἓνα ποιοτικὸ ἐλάχιστον· καί, περαιτέρω, διὰ μέσου αὐτῶν, μιὰ οικονομία στὴν ἐπαφὴ τῆς συνειδήσεως πρὸς τὴν ἱστορία, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς κομψότης κατὰ τὴν δράση. Ἡ κομψότης αὐτῆ, ποὺ συνδέεται πρὸς μιὰ λιτότητα, ἐναποθέτει τὴν σφραγίδα τῆς ἐπὶ τῆς δομῆς τῆς ἱστορίας, ὅπως αὐτὴ συνεχῶς διαρθρώνεται, μιᾶς δομῆς ποὺ ἀποτελεῖ σύστημα δομῶν μερικωτέρων. Ἡ ἱστορία εἶναι παραβλητὴ πρὸς μιὰν φανταστικὴ πολλαπλῆ μουσικὴ φούγκα ποὺ συνεχῶς καὶ ἀενάως ἀνανεώνεται καὶ ἀναδομεῖται κατὰ τὴν ἀναπτυξιακὴ τῆς πορεία: ἀπὸ τὴν μιὰ φούγκα προκύπτει μιὰ ἄλλη, ἐξ ἴσου ἐλεύθερα καὶ προγραμματιζόμενα, ἐξ ἴσου δυναμικὰ καὶ αὐστηρὰ διατυπωμένη. Πρὸς τὴν φύση τῶν κυρίων θεμάτων συνάδει ἡ φύση τῶν ἀπαντήσεων σ' αὐτά, καὶ τὰ δευτερεύοντα θέματα δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς ἐκεῖνα. Τὰ θέματα αὐτὰ ἐμφανίζονται, ἀναπτύσσονται, συμπλέκονται μεταξύ τους, πρὶν ἐξαφανισθοῦν προσωρινὰ γιὰ νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ πάλι ἀργότερα, παρόμοια ἢ παρηλλαγμένα, ἐπαναλαμβανόμενα ἢ διαφοριζόμενα ὡς πρὸς τὴν ἴδια τους τὴν σύσταση, συνεχόμενα ἢ διαχωριζόμενα μὲ τὴν παρεμβολὴ διασκεδασμάτων ποὺ περιέχουν στοιχεῖά τους, καὶ ποὺ ὀδηγοῦνται σὲ ἀνάπτυξη αὐτοτελεῖ.

Τὸ νόημα μιᾶς δομῆς τοῦ εἶδους αὐτοῦ, ὅπου ἰδιαίτερα τόνίζονται, μὲ τρόπο ἀντιστικτικόν, οἱ δραματικὲς συγκρούσεις, εἶναι, πρῶτον, ὅτι ἡ δομὴ αὐτὴ ἐπιτρέπει στὶς ἐπὶ μέρους συνιστώσες τῆς νὰ ὀδεύουν πρὸς μιὰν ἐκάστοτε ἐπιλεγόμενην κατεύθυνση γιὰ νὰ συμπέσουν, ἀφήνοντας ὡστόσο τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ σύμπτωσή τους εἶναι προγραμματισμένη ὅσο καὶ τυχαία· καί, δεύτερον, ὅτι, στὸ σύνολό τῆς, ἡ δομὴ αὐτὴ ὀδεύει πρὸς μιὰ τελικὴ κρίση τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ μιὰ λυτρωτικὴ ἡρεμία, πού, μὲ τὴν σειρὰ τῆς, ἐνδέχεται νὰ παραχωρήσει τὴν θέση τῆς σὲ μιὰ νέαν δομὴ. Τὸ φυγικὸ αὐτὸ πρότυπο τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι ἐμφανίζει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐμπεριέχει τόσο τὸ πρότυπο τῆς ἱστορικῆς ἐπαναλήψεως ὅσο καὶ τὸ πρότυπο τῆς ἱστορικῆς ἀνυσματικότητος, καὶ ὅτι προσφέρεται γιὰ μιὰ ἀναλυτικώτερην ἐπιβεβαίωση τῶν συνδυαστικῶν προτυπικῶν συνόλων τοῦ Vico καὶ τοῦ Hegel, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγματικώτερων συγχρόνων προτυπικῶν θεωρήσεων, ὅπως αὐτῆς τοῦ Toynbee. Ἡ

σχέση έκφραστικής αντίστοιχίας μεταξύ τῆς γραφικῆς παραστάσεως τῆς ἀναλύσεως ἀφ' ἑνὸς μιᾶς φούγκας τοῦ Bach λ.χ. καί, ἀφ' ἑτέρου, μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου, εὐρύτερης ἢ πιὸ συγκεκριμένης, εἶναι εὐχερῶς ἀποδείξιμη.

Ἐξ ἄλλου, τὸ εὐπλαστο τοῦ φυγικοῦ προτύπου συνεπάγεται τὴν εὐχέρειαν ἐφαρμογῆς του ἐπὶ ὄλων τῶν ἐπιστημονικῶν διαδικασιῶν, ἀπὸ τὶς πιὸ περικωρισμένες στὸν χῶρο καὶ στὸν χρόνο μέχρι τὶς πιὸ ἐκτεταμένες καὶ εὐρύτερης οἰκουμενικῆς σημασίας. Τὸ φυγικὸ πρότυπο, ἐφαρμοζόμενο ἐπὶ τῆς ἱστορίας παρέχει τὴν ἐξεικόνιση τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ὡς πλαισίου μὲ σκοπιμότητα, βέβαια, δίχως ὅμως συγκεκριμένον σκοπὸ. Ἡ ἀπόδοση ἑνὸς σκοποῦ στὴν ἱστορία περιορίζεται στὸ πλαίσιο τῆς ἀγνοστικῆς παραδόσεως καὶ τῶν μεταεγγελιανῶν προφητικῶν ἐνοράσεων, ὅπως εἶναι ὁ κοντισμὸς ἢ ὁ μαρξισμὸς. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαγγέλλεται κάτι τὸ συγκεκριμένο πέρ' ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς προνομιοῦχου κατευθύνσεως πρὸς τὴν ὁποίαν ὀδεύει ἡ ἀνθρωπότης, συνεπῶς καὶ ἡ ἴδια, ὡς ἱστορία οἰκουμενική. Ἡ ἱστορία δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ νόμους. Ἡ μόνη νομοτέλεια τῆς ὁποίας ἡ παρουσία εἶναι ἀναμφισβήτητη σὲ ἐπίπεδο ἱστορικὸ εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν προσδιορίζει ἡ προθετικότης τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας ὡς ἔκφραση τῆς συνειδησιακῆς προθετικότητος. Ἀφορισμοὶ πού νὰ ἐνέχουν κάποια δόση ἀληθοφανείας, ὅπως ὁ γνωστὸς τοῦ Hegel, πὼς «ἡ ἱστορία μετακινεῖται ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς», εἶναι σπάνιοι. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἱστορία, ἂν ἔχει νόημα, δὲν ἔχει ἀναγκαστικὰ καὶ κατεύθυνση ἄλλην ἀπὸ ἐκείνην πού προσδιορίζει ὄντολογικὰ ἢ δραματικὴ ἐπίτευξη τοῦ π λ ε ο ν - ε ἶ ν α ι τοῦ φορέως τῆς, δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κινεῖται δημιουργικά. Ἡ σκοπιμότης τῆς ἱστορίας εἶναι μιὰ προθετικότης πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν προθετικότητα τῆς ἀνθρωπίνης δημιουργίας.

Στὸ πλαίσιο τῆς γενικώτερης ἱστορικῆς προθετικότητος, τὸ δρῶν πρόσωπο τῆς ἱστορίας ἐπιβάλλει σ' αὐτὴν, κάθε φορά, τὴν ἔκφραση τῆς ἰδικῆς του προθετικότητος, πού εἶναι ἔκφραση καιρικῆ· πού τείνει· δηλαδὴ νὰ διασπάσει τὴν συνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου διὰ τῆς ἐπιβολῆς ἐπ' αὐτοῦ μιᾶς ἀσυνεχείας ἢ ὁποία, στὴν πραγματικότητα, συνδέει δυὸ ἢ περισσότερες ἐπὶ μέρος ὀδεύσεις ἐξασφαλίζοντας μιὰ πολυφωνικὴν ἐνότητα μὲ συνιστάμενον προσανατολισμὸ διαφορετικὸν ἀπὸ τοὺς ἀντιστοιχοῦς συνιστῶντας προσανατολισμοὺς τῶν ἐπὶ μέρος ὀδεύσεων τὶς ὁποῖες συνδέει. Ὁ βαθμὸς καιρικότητος τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἡ ἴδια ἐπιφέρει τὴν προγραμματισμένη μεταβολή. Τὴν προσφερόμενη καιρικότητα τῆς ἱστορίας ἀξιοποιεῖ ἡ καιρικότης τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἥρωος, τοῦ κατ' ἐξοχὴν δηλαδὴ φορέως τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ὁ ἥρωας συλλαμβάνει τὴν καιρικότητα τῆς ἐνεργείας του σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὴν καιρικότητα τῆς στιγμῆς τῆς ἐπεμβάσεώς του πού εἶναι τόσο ἀποτελεσματικώτερη ὅσο ὁ ἴδιος τὴν προσδιορίζει

σύμφωνα πρὸς τὴν φύση τῆς, δηλαδή σύμφωνα πρὸς τὴν ἀποφυγὴ κάθε πρόωρης καὶ κάθε καθυστερημένης ἀξιοποιήσεώς τῆς, ὅταν οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες τῆς ἀξιοποιήσεως αὐτῆς ἔχουν ἐγγίσει τὴν τελειότητα ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητα ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐπεμβάσεώς του. Τότε ἡ ἱστορικὴ στιγμή, ὁ ἱστορικὸς καιρὸς, συμπεκνώνει ἐντὸς του ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ διάρκεια. Ἐπεμβαίνοντας, ὁ ἥρωας ταυτίζεται κατὰ τὴν προνομιῶχο αὐτὴν στιγμή πρὸς τὴν ἴδια τὴν ἱστορία.

Ἡ καιρικὴ σύλληψη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἀποφασιστικότερη γνώση τῆς, εἴτε στὴν δημιουργία τῆς εἴτε στὴν κάρπωσή τῆς ἀναφέρεται. «Ποτὲ δὲν ἀπομονώνομε τὴν ἐπιστήμη, δηλαδή τὴν γνώση, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ ἐξ ἴσου ἡ συνείδηση τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ γιὰ τὸ παρελθὸν εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς οὐσιαστικὸς χαρακτῆρες τῆς ἴδιας τῆς ἱστορίας», ἔγραψε ὁ Raymond Aron. Γιὰ νὰ κατορθώσει ὁ ἱστορικὸς νὰ ἐρμηνεύσει αὐθεντικὰ ἓνα συμβάν, παρίσταται ἀνάγκη (καθὼς ἔχει παρατηρήσει ὁ William Dray) νὰ εἰσχωρήσει στὴν ἴδια τὴν συνείδηση τοῦ ἱστορικοῦ πρωταγωνιστῆ, καθιστάμενος ὁ ἴδιος ὁ πρωταγωνιστὴς ἐκεῖνος. Ἐνθυμούμενος τὸν Diderot, θὰ ὠνόμαζα τὴν διείσδυση αὐτὴν «τὸ παράδοξο τοῦ ἱστορικοῦ». Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ κατεύθυνση τῆς γνώσεως τῆς ἱστορίας ἀντιστραφῆ, πάλι ὁ ὅρος «ἱστορικὴ βίωση» παραμένει προσδιοριστικὸς γιὰ τὴν δόνηση τῆς συνειδήσεως τὴν ὁποῖαν ἡ βίωση αὐτὴ συνεπάγεται. Τόσο ἡ συνείδηση ποὺ κατορθώνει νὰ γνωρίσει τὴν ἱστορία ὅσο καὶ ἡ συνείδηση ποὺ τὴν δημιουργεῖ εἶναι συνειδήσεις ποὺ ὑπεισέρχονται καὶ ἐμπλέκονται στὴν διαδικασία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, καὶ ποὺ τὴν ἐλέγχουν.

Ἡ ἱστορία δὲν ἀρκεῖται στὴν στατικὰ ἀσκουμένην ἀρετὴ· ἡ ἴδια μάλιστα ἀποθαρρύνεται ἀπ' αὐτὴν. Ἐχει ἀνάγκη, ὄχι ἀπὸ τὴν ὕβριν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὑπερβολή, ἀπὸ τὴν δημιουργικὴ πρωτοβουλία· διαφορετικά, ὀργανώνεται ὡσὰν ἓνας μηχανισμὸς ποὺ δὲν ἀνανεώνεται· μὲ ἄλλους λόγους, ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν σκοπιμότητά τῆς ποὺ ἐκδηλώνεται μόνο μὲ δυναμικὴν ὑπέρβαση τοῦ ἐκάστοτε ἐξασφαλισμένου. Ὅλες οἱ μεγάλες ἱστορικὲς ἐποχὲς προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ὑπερβολή στὴν ὁποῖαν μιὰ συγκεκριμένη πρωτοβουλία ἀνάγεται. Ἡ ἱστορία θὰ προχωροῦσε μόνο μὲ ἄλματα, ἂν δὲν συνέβαινε τὰ ἄλματά τῆς νὰ συναρτῶνται πρὸς τὴν ὁμαλὴ πορεία ποὺ διαγράφουν ὅσες ἐξελισσόμενες καταστάσεις ἔχουν ἤδη δημιουργηθῆ. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ συναντᾷ τὴν διαλεκτικὴ τοῦ προσώπου καὶ τῆς ομάδος, πρὸς τὴν ὁποία τὸ πρόσωπο συμπλέκεται. Τὸ μεγαλεῖο καὶ ἡ ἀθλιότης τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου παραμένουν πράγματι ἀναλλοιώτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ διεπίστωνε ὁ Θεουκιδίδης ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς ἔθετε τὸν τόνο ἐπὶ τοῦ ἀναλλοιώτου χαρακτῆρος των.

Ἡ ἀνυσματικότης τοῦ χρόνου δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ κινήσει τὴν ἱστορία. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἡ τόλμη τῆς ἀναζητήσεως καὶ τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ ἀγνώστου (ὅταν

αυτό συλλαμβάνεται ως περιπέτεια) μέσ' από τὸ γνωστό, ὡς υπέρβασή του, υπέρβαση πού προεικονίζεται, προδιαγράφεται καὶ προεπιτυγχάνεται στὸ ἐπίπεδο τῆς προθετικότητας τῶν δημιουργικῶν συνειδήσεων. Ἡ καιρικὴ ἐπέμβαση τῶν συνειδήσεων αὐτῶν ἐπὶ τῆς συνεχείας τὴν ὁποίαν συνεπάγεται ἡ ἀνυσματικότης τοῦ χρόνου εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς πού προωθεῖ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ὥστε αὐτὸ νὰ ἐντάσσεται στὴν ἀνυσματικότητα ἐκείνην ὀλοένα συνεπέστερο πρὸς τὴν φύση της, καὶ ν' ἀποβαίνει ἢ ἐγγύηση τῆς ὀλοένα ἐντελέστερης ὀντολογικῆς ἐπιβεβαιώσεως τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ὁποίας τὸ νόημα ἐπανελημμένα καὶ ἀδιάκοπα ἀνανεώνει, ἀφοῦ ἰδιαίτερα τῆς παρέχει τὴν εὐχέρεια μιᾶς ἀναπτύξεως πού δὲν ἔχει τέλος παρὰ μόνο καθ' ὃ μέτρον τὸ τέλος μιᾶς διαδικασίας συγκεκριμένης ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀφετηρία τῆς ἐπόμενης διαδικασίας.

Καθὼς τὰ κύματα σβήνουν τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο, ἔτσι καὶ οἱ ἱστορικὲς διαδικασίες συμπλέκονται καὶ συνείρονται ἐξασφαλίζοντας τὴν συνύπαρξη συνεχείας καὶ ἀσυνεχείας στὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴν, ὁ ἱστορικὸς καιρὸς, ἀντὶ νὰ καταλύει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, τελικῶς διευκολύνει τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν ὀλοκλήρωσή της. Ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ, ὅσο καὶ τοῦ φιλοσοφοῦντος ἐπὶ τῆς ἱστορίας, εἶναι νὰ διακρίνει τὸ καιρικὸ σημεῖο (ἢ τὴν καιρικὴ ζώνη) ὅπου δυὸ διαδοχικὲς (ἢ καὶ διαφορετικὰ σχετιζόμενες μεταξύ τους) ἱστορικὲς διαδικασίες συνάπτονται, καθὼς καὶ τὸ ἰδιαίτερο νόημα πού ἡ καιρικὴ τους σύναψη ἀποκτᾶ. Τὸ σταμάτημα τοῦ ἱστορικοῦ ἔμπρὸς σ' αὐτὸ τό, μεγάλης ἢ μικρῆς σημασίας, καιρικὸ σημεῖο ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ κράτημα τὸ ὁποῖο, στὴν περίπτωσι ἐνὸς μουσικοῦ κειμένου, συνεπάγεται ἢ σημείωσι μιᾶς μουσικῆς κορωνίδος, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἐλεύθερη κάρπωση τοῦ ἰδιαίτερου νοήματός του, ἢ ὁποία ὑποβάλλεται μέσ' ἀπὸ τὴν κορωνίδα αὐτὴν.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Σ' ἓνα ἰδιαίτερα σημαντικὸ κείμενο γραμμένο πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, φιλόσοφος βαθύτατα εὐαίσθητος στὴν ἀξιολογητικὴ πρόσκλησι τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, μεταχειριζόταν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐννοια τῆς «τροπῆς τῶν καιρῶν», ἀποδίδοντας στὸν ὄρο «καιροὶ» τὴν σημασία τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος, καὶ στὸν ὄρο «τροπή», στὸν ὁποῖο τόσο μεγάλη σπουδαιότητα εἶχαν ἤδη ἀποδώσει οἱ Πατέρες, τὴν σημασία ἀκριβῶς ἐνὸς προεικάσματος τῆς ἐννοίας τοῦ ἱστορικοῦ καιροῦ, ὅπως προσπάθησα νὰ τὴν ἀναλύσω σήμερα ἐνώπιόν Σας, ἀναφορικὰ πρὸς τίς συντεταγμένες τοῦ προσωπικοῦ μου στοχασμοῦ.

Ἡ καιρικότης τῆς ἱστορίας, σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὴν προθετικότητα τῶν ἱστορικῶν συνειδήσεων, ἐξασφαλίζει τὸ ἀπρόσβλητο τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάθε καταναγκασμὸ. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη στὴν ἱστορία· οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ἱστο-

ρικότητος είναι ή έλευθερία. 'Ως έλευθερη, ή ανθρώπινη συνείδηση τείνει ν' αναζητεί την αυτοβεβαίωση· και τοῦτο δέν σημαίνει, φυσικά, την έκ μέρους της έκλογή μιᾶς στασιμότητος, ἀλλά την έπιστράτευση όλόκληρου τοῦ δυναμικοῦ της, για χάρη τοῦ κάθε ἐνός ἀνθρώπινου προσώπου νοουμένου ὡς ἀξίας αὐτοτελοῦς, ισότιμης και ἰσοδύναμης πρὸς όλόκληρη την ἀνθρωπότητα.

Τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει, δηλαδή ἀποβαίνει παρόν, μόνο ἂν ή ἱστορική συνείδηση τολμήσει νὰ ἐγκατασταθῆ προθετικά, δηλαδή καιρικά, σ' αὐτό, με τὸ νὰ τὸ ἀποδεχθῆ. Ἄποδεχόμενοι τὸ μέλλον ἐπιτρέπομε σ' αὐτὸ νὰ ὑπάρχει ἐνεργεία· τὸ δημιουργοῦμε δηλαδή ἐλεύθερα. Τὸ μέλλον μας μᾶς ἐρεθίζει, ἀρχίζει τώρα, ἀρχίζει ὡς ἓνα τώρα. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς είναι ὁ καιρός, ὅπου τὸ ἐπερχόμενο μεταβάλλεται σὲ παρουσία πού συνείρεται πρὸς τὸ παρωχημένο τοῦ ὁποίου και ἀποτελεῖ την δραματικότερη διάσταση. Ἔτσι, μέσα στὰ ὅρια τοῦ κάθε καιροῦ, ἀναφαίνονται καιροὶ περισσότερο συνεπτυγμένοι, ὄχι ὅμως και μικρότερης σημασίας.

Ἄτενίζοντας τὸν καιρό της δημιουργικά, ὀρθώνοντας με ρεαλισμό, ἀλλά και με ἄμετρη ἀγάπη για τὸν ἄνθρωπο, τὸ σκηνικὸ τῆς ἐπομένης φάσεως τοῦ ἀσταμάτητου δράματος τῆς ἱστορικής της καιρικής ἐπιβολῆς, ή συνείδηση, ὡς συνείδηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, ὀδηγεῖ τὸν ἑαυτὸ της σὲ κάθαρση λυτρωτική, βεβαιωτική τοῦ καταστατικοῦ της, πού είναι ή ἐλευθερία της.

Σᾶς εὐχαριστῶ.